जगात सर्वत्र परद्रव्यापरहरण, परस्त्रीसेवन आणि भोजन-लोलुपता या तीनच गोष्टी मनाला बिघडविणाऱ्या आहेत. या तिन्हीपासून दूर राहून आत्महित साधण्याविषयी तत्प असे पाहिजे. परस्त्री, परधन व जीवहिंसा याही करू न आत्मा मलिन होतो. या तिन्हींची सदैव इच्छा बाळगणो लोक कोट्यावधि तीर्थात स्नान करतो, सर्व तीर्थांची वंदना करोत, लक्षावधी रुपयांचे दान करोत, कोटि वर्षे तप करोत किंवा सर्व शास्त्रांचे पठनपाठन करोत, त्यांना कधीही शुद्धी प्राप्त व्हावयाची नाही. अभक्ष्य भक्षण करणाऱ्याचे, अन्यायाने विषयभोग भोगणाऱ्यांचे व परद्रव्य हरण करणाऱ्यांचेपरिणाम इतके मलिन होलात की त्यांना कितीही धर्मोपदेश केला किंवा सर्वसिद्धांताचे सार वर्षानुवर्षे समजावून सांगितले तरी त्याचा त्यांच्या मनावर अणु इतकाही परिणाम होत नाही. दुराचार सोडून सद्गुरू चा उपदेश ग्रहण करावा अशी बुद्धीच त्यांना होत नाही. व्यवहारात हजारो माणसे आपण नेहमी अशी पाहतो की, ज्यांनी पंचवीस, तीस किंवा पन्नास वर्` शास्त्र श्रवण करण्यात घालविली तरी त्यांना धर्माचे स्वरू प समजले नाही. हे सर्व अन्यायाचरण आणि अभक्ष्यभक्षणाचे फल आहे. म्हणून आपला आत्मा शुद्ध व्हावा अशी ज्यास इच्छा असेल त्याने प्रथमच अन्यायाने धन संपादन न करण्याचा निश्चय करावा, परस्त्रीविषयी अनुराग मनात ठेवू नये व अभक्ष्यभक्षण करू नये. परमात्मस्वरू पाचे सदैव ध्यान करीत राहावे. यापासूनच आत्म्याला खरी शुदधता प्राप्त होते. अहिंसा, सत्य, अचौर्य, ब्रह्मचर्य व परिग्रहत्याग या पाच महाव्रतांपासूनच खरा शौचधर्म घडतो. जे सतत पंचपापांचा संचय करण्यात गढून गेले आहेत, त्यांचा आत्मा सदैव मलिनच राहणार. जे परोपकाराल जाणत नाहीत ते कृतघ्नी होत. यांच्या आत्म्याला शुद्धी कोठली(गुरुद्रोही, धर्मद्रोही, स्वामिद्रोही, मित्रद्रोही व कृतघ्नी लोकांच्या पापांची परंपरा असंख्यात जन्मापर्यंत तटत नाही. त्यांनी मोठमोठ्या तीर्थात ाऊन स्नान केले, अथवा दान केले म्हणून त्यांचे पाप नाहीसे होत नाही. विश्वासघात करणाऱ्याचे विचारही वरच्याप्रमाणेच नेहमी दुष्ट असतात. म्हणून या सर्वांचा विचार करू न परम वीतराग भगवंताच्या आज्ञेप्रमाणे शुद्ध सम्यग्दर्शन ज्ञानचारित्र्याचे पालन करावे. कामक्रोधादिक कषायांना जिंकून उत्तमक्षमा मार्दवादि गुण धारण करावेत. यांनीच आत्मा शुद्ध होतो. सर्व व्यवहार दैव निष्कपटपणे करीत राहावे. दुसऱ्याचे वैभव, कीर्ती व पुण्योदय यांना पाहून आपल्या अत:करणात मत्सर उत्पन्न होऊ देऊ नये. मनुष्य जन्म, त्यात प्राप्त होणारे इंद्रियांचे विषय बल, आयुष्य, संपत्ती वगैरे सर्व क्षणभंगुर आहेत असा विचार करू न एकाग्र चित्ताने आत्मस्वरू पाचे चिंतन करण्यात काल घालवावा म्हणजे त्यापासून अशुभ विचारांचा प्रादुर्भाव न होता आत्मशुद्धी होईल. आत्म्याला शुद्ध ठेवण्याचा व त्यात विकार उत्पन्न न होऊ देण्याचा प्रयत्न करणे हाच खरा शौचधर्म होय. सौचधर् हाच मोक्षमार्ग असून आत्म्याला अविनाशी पदाला पोहोचविणारा आहे

सत्य

सत्य बोलणे हा धर्म आहे. सत्यवचन हेच दयाधर्माचे मूळ कारण आहे. यापासून अनेक दोषांचे परिमार्जन होते. या जन्मी व परन्मी सुख उत्पन्न होण्यास सतय्वचन हेच कारण आहे. सत्य बोलण्यापासून मनुष्य जगात विश्वासपात्र होतो. सर्व धर्मात, सत्य बोलणे, हा धर्म मुख्य आहे. तो संसारसमुद्रतून तारू न नेण्यास जहाजासारखा आहे. सर्व विधानात सत्य हे मोठे विधान आहे. फार काय सर्व सुखाचे आदिस्थान सत्य आहे. सत्य वचनानेच मनुष्यजन्माची शोभा आहे. सत्य भाषण असेल तरच सर्व पुण्यकर्मे उज्ज्वल होतील. पुण्योत्पादक अशी जी अनेक उच्च कार्ये जगात होतात, त्या सर्वांच्या मुळाशी सत्य असल्याशिवाय प्रभाव पडणार नाही. सत्यधर्म अंगी असेल तर सर्व गुणांचा महिमा वाढेल. सत्याच्या प्रभावाने देव देखील सेवा करू

लागतात. अणुव्रते या गुणानेच महाव्रते बनतात. सत्याशिवाय व्रत, संयम करू नही ती निरू पयोगी होतात. सत्यापारू न सर्व संकटांचे निवारण होते. म्हणून जे बोलावयाचे स्वपरहित करील असे बोला. कोणालाही आपल्या बोलण्यापासून दु:ख उत्पन्न होईल असे बोलू नका. सत्य असूनही परजीवांना बाधा उत्पन्न करीत असेल तर ते सत्य देखील बोलू नका. नेहमी मुखावाटे मृदु वचनांचे उच्चारण करा. परमात्म्याचे अस्तित्व ज्या भाषणाने स्थापित होईल असेच ब्द मुखावाटे काढा. नास्तिकासारखे पापपुण्य म्हणजे काय ते कसे असते प्रत्यक्ष दिसत नाही ना स्वर्ग, नरक कोठे आहेत ती निव्वळ कल्पना आहे. त्यात खरे काही नही वगैरे वचन बोलू नका. आपण कोण, कोठून आलो, कोठे जाणार, आपली अवस्था कोणती, या सर्वांचा परमागमाच्या आश्रयाने विचार करू न जे बोलावयाचे ते बोलावे.

ह्या जीवाने अनंतानंत काल निगोदात वास केला. त्याठिकाणी त्याला वचनरू प भाषा वर्गणा ग्रहण करण्याचे सामर्थ्य नसल्याने बोलण्याची शक्ती नव्हती, यापुढे पृथ्वीकाय, अप्काय, तेजकाय, वायुकाय व वनस्पतिकाय या पंचस्थावर एकेंद्रिय जीवामध्येही अनंतकाल घालविला. तेथे जिव्हेन्द्रिय नसल्याने बोलण्याची शक्ती प्राप्त झाली नाही. यानंतर द्वींद्रियापासून चतुरिंद्रियापर्यंत विकलत्रय योनीत उत्पन्न झाला. पुढे पंचेंद्रिय तिर्यंचामध्ये जन्मला. तेथे जिव्हेन्द्रियाची प्राप्ती झाली तरी अक्षर उच्चारण करणयाचे सामर्थ्य नसल्याने बोलता आले नाही. जेव्हा मनुष्योनी प्राप्त झाली तरी अक्षर उच्चारण करण्याचे सामर्थ्य नसल्याने बोलता आले नाही. जेव्हा मनुष्ययोनी प्राप्त झाली तेव्हाच जीवाला वचनोच्चारण करण्याची शक्ती प्रापत् झाली. फक्त मनुष्य जन्मातच ही शक्ती प्राप्त होते. ती प्राप्त होण्यास दीर्घ काल लागतो. अशी दुर्लभ वचनशक्ती फक्त मनुष्यजन्मात प्राप्त झाली असता तिच महत्त्व नसमजता उगाच काही तरी बकून तिचा अपव्यय करणे हा मोठा अनर्थ आहे. मनुष्य जन्माची महिमा एक वचनावरच अवलंबून आहे. इतर जीभ, कान, नाक, वगैरे इंद्रिये व आपल्याप्रमाणेच खाणे, पिणे, आहार, विहार वगैरे सर्व पुशूंनाही त्यांच्या पापपुण्यानुसार प्राप्त होत असतात. आभरण वस्त्रप्रावरणादि आपलयाप्रमाणे त्ांनाही कधी कधी प्राप्त होात, कारण आपण हत्ती, घोडा, उंट बैल वगैरे पशूंवर मोठमोठ्या उंची झुली, गाशे वगैरे सोभेकरिता घालतो. पण त्यांना बोलण्याचे सामर्थ्य, ते श्रवण करू न त्याचे उत्तर देण्याचे सामर्थ्य नसते. ते फक्त मनुष्य जन्मातच प्राप्त् होणार आहे. वचनाद्वारेच शिकणे किंवा शिकविण्याचे काम होते. ते नसेल तर काय शिकवावे व कसे शिवकावे(याप्रमाणे दुर्लभ मनुष्यजन्म प्राप्त होऊनही त्यात ज र आपण आपले वचनसांभाळले नाह तर आपला सर्व जन्म फुकट गेला असे होईल. मनुष्यजनमात देणे, घेणे, ऐकणे, धर्म, कर्म, प्रीती, वैर वगैरे स४व प्रवृत्रू प अथवा निवृत्तिरू प क्रिया वचनाचय आधारानेच होत असता. जर आपण वचनालाच दूषित केले तर मनुष्यजन्मातील सर्व व्यवहार दूषित केला असे होईल. म्हणून प्राण गेला तरी बेहेत्तर पण मिथ्या वचन बोलू नका.

परमागमात असत्यवचन चार प्रकारचे असते असे सांगितले आहे त्याचा त्याग करा. आगमोक्त तत्त्वाचे स्वरू प नाकारणे. जसे कर्मभूमीतील मनुष्य तिर्यंचाना अकाल मृत्यु येत नाही असे प्रतिपादन करणे हे पहिले असतय होय. कर्मभूमीतील मनुष्य व पशूंना अकाल मृत्यु आहे असे भगवंताचे वचन असून तद्विरुद्ध बोलणे हे खोटे आहे. देव, नारकी व भोगभूमीतील मनुष्य तिर्यंचांना आयुष्य पूर्ण झाल्याशिवाय मरण येत नाही. पण कर्मभूमीत विषभक्षणाने, ताडन, मारण, छेदन, भेदन, बंधनादिक वेदनांनी, रोगाच्या तीव्र तापाने, रक्ताच्या अभावाने, दुष्ट मनुष्य व तिर्यंचांनी दिलेल्या उपद्रवाने, देवदानवाच्या भीतीने, वज्रपाताने, स्वचक्र परचक्राच्या भयाने, शस्त्रघाताने, पर्वतावरू न उडी टाकण्याने, आगीत, पाण्यात पडण्याने, झंझावाताने, भांडणतंट्यातील संपापाने, श्वासोच्छ्वास रोकण्याने धुरामुळे दम कोंडल्याने, आहारपानाचा निरोध केल्याने वगैरे अनेक बाह्य साधनांनी आयुष्याची स्थिती कमी होऊन आपल्या योग्यवेळी वरील कारणांनी मरण प्रापत् होते. कित्येकांची समजूत आयुष्य संपल्याशिवाय मरण येत नाही अशी असते, पण तसे असते तर विषभक्षणापासून पराङ्मुख होण्याचे काय प्रयोजन(

विषभक्षणावर उलटीचे औषध देऊन ते पाडण्याचा प्रयत्न तरी कां केला गेला असता(आपणावर शस्त्र घेऊन येणाऱ्या माणसाला पाहिल्याबरोबर आत्मरक्षणार्थ भय बाळगण्याचे तरी काय कारण(सिंह, वाघ, सर्पासारखा प्रणहरण करणाऱ्या प्राण्यांना पाहताच दूर तीर कां पळावे(नदी, समुद्र, विहीर वगैरेमध्ये पडणे अथवा अग्नीच्या ज्वालेत उडी टाकणे यापासून तरी भीती का बाळगावी(रोग प्राप्त झाला असता त्याचा इलाज तरी कां करावा(अशी कोठवर उदाहरणे द्यावी(जर आयुष्य पूर्ण झाल्याशिवाय मरण येणारच ्सा नियम असता तर वरील सर्व कारणामुळे मनुष्य प्राण्याला भय बाळगण्याचे मुळीच कारण नव्हते पण ती स्थिती नाही. आयुर्घात होणारी अंतरंग वा बाह्य कारणे येऊन मिळताच तो व्हावयाचा असाच नियम यावरू न सिद्ध होतो.

आयु कर्माप्राणे इतर कर्मेही बाह्य कारण मिळताच उदयाला येऊन आपला रस देऊ लागतात. सर्व जीवांच्या पापपुण्याचा उदय सत्तेत विद्यमान अतो व बाह्यत: द्रव्यक्षेत्रकालभावादि परिपूर्ण सामग्री प्राप्त होताच कर्म आपले फल देऊ लागते. बाह्य सामग्री न मिळाली तर ते उदयाला न येता फल दिल्याशवाय नाहीसे होते. याप्रमाणे विद्यमान पदार्थांना (नाही(असे प्रतिपादन करणे हे पहिले असत्य होय.

२) असद्भूत म्हणजे जे मळीच नाही त्याला (आहे(असे प्रतिपादन करमे हे दुसरे असत्य होय. जसे-देवांना अकालमृत्यू आहे(देव आहार ग्रहण करतात(देव मांसभक्षण करतात(मनुष्य आणि देवस्त्रिया यामद्ये अथवा देव आणि मनुष्यस्त्रिया यामध्ये परस्पर मैथुन-व्यवहार होतो वगैरे म्हणणे हा दुसरा असत्याचा भेद जाणावा.

३) पदार्थाचे विपरीत स्वरू प सांगणे हा असत्याचा तिसरा बेद आहे.

४) निंद्य वचन मुखावाटे उच्चारणे हा अस्ताया चौथा भेद आहे. याचे गर्हित, सावद्य आणि अप्रिय असे तीन भेद आहेत.

पैशून्य, हास, कर्कश, असमंजस, प्रलपित वगैरे अनेक प्रकारांनी शास्त्रविरुद्ध संभाषण करणे हे गर्हित वचन होय. यातच इतरांचे विद्यमान वा अविद्यमान दोष त्यांचे पश्चात बोलणे, दुसऱ्याच्या धनाचा, उपजीविकेचा व प्राण्यांचाही नाश वेळेवर होईल असे भाषण करणे, जगात आपल्या भाषणामुळे कोणाची निंदा होईल अथवा त्यावर अपवाद येईल असे बोलणे याचाही अंतर्भाव होतो अर्था् असे संभोषण करणे यालाही गर्हित असे नांव आहे. थट्टेमध्ये अभद्र शब्द मुखावाटे उच्चारणे व ज्यापासून ऐकणाऱ्याला क्रोध उत्पन्न होईल असे बोलणे हे हास्य नामक गर्हित वचन म्हणावे. दुसऱ्याला तोंडावर मूर्ख, गाढव, अज्ञानी वगैरे म्हणणे हे कर्कश वचन जाणावे. देशकालाला अनुसरू न नसणारे व ज्यापासून आपणाला व दुसऱ्याला संताप उत्पन्न होईल असे संभाषण करणे याला मूर्खपणाचे अथवा असमंजस वचन म्हणतात. प्रयोजनाशिवाय विनाकरण धिटाईने बडबड करणे याला प्रलपित गर्हित वचन म्हणतात. हे गर्हिताचे भेद आहेत.

ज्या भाषमाने एखाद्याचा प्राण जाईल, देशावर संकट येईल, देश लुटला जाईल, राजाशी वैर बांधले जाईल, शहराला आग लावून देण्यास कोणी तयार होईल, कोणाचे धर अथवा अरण्या यांना भस्म करू न टाकण्याची बुद्धी उत्पन्न होईल, कलह, विसंवाद अथवा युद्ध यांचा आरंभ होईल, कोणावर वाईट परिणाम होऊन त्या दु:खाने तो मरू न जाईल, सर्वाशी शत्रुत्व उत्पनन होईल, षट्काय जीवांची हिंसा केली ाईल व महान हिंसा होण्याचा संभव प्राप्त होईल अशा सर्व भाषणाला सावद्य वचन म्हणावे. याचप्रमाणे `दुसऱ्याला चोर, लबाड, वियभिचारी वगैरे म्हणणे याचाही सावद्य वचनातच अंतर्भाव होतो. हे वचन दुर्गतीचे कारण आहे म्हणून बोलणे योग्य नाही.

अप्रिय वचनही त्याग करण्यायोग्य आहे. प ्राण गेला तरी आपल्या मुखावाटे अप्रिय भाषणाचे उच्चारण करू नये. याचे कर्कश, कटुका, परुषा, निष्ठुरा, परकोपिनी, मध्यकृशा, अभिमानिनी, अनयंकारी, छेंदाकारी, भूतवधकारी वगैरे भेद आहेत. या सर्वापासून पापबंध होऊन जगात जीव अत्यंत निंद्य ठरतो म्हणून वरील दहा भाषा सत्यवादी जीवानी बोलू नयेत. कोणालाही मूर्ख, गद्ध व, बेल वगैरे म्हणणे ही कर्कश भाषा होय. याचप्रमाणे कोणालाही नीच, हलका, अधर्मी, महापापी, अस्पृश्य वगैरे शब्दांनी लावून बोलणे ही कटुका भाषा आहे. आचार-भ्रष्ट, दुष्ट वगैरे मर्मच्छेदन करणाऱ्या बाषेला परुषभाषा म्हणतात. मारू न टाकू, नका कापू, शिरच्छेद करू वगैरे बोलणे याला निष्ठुराभाषा म्हणतात. (अरे मूर्खा, निर्लज्जा, तुझ्या जातिकुलाचा पत्ता नाही. तू महानीच असून दुष्ट आहेस. तपश्चरणाचे ढोंग करू न जगाला फसवणारा आहेस. अभक्ष्य भक्षणाने तू आपल्या कुलाला व धर्माला बट्टा आणलास((वगैरे भाषणाला परकोपिनीभाषा म्हणतात. हृदयाचे पाणी होऊन जाईल असे बोलणे मध्यकृशाभाषा होय. ज्गात आपले गुण व परा याचे दोष प्रकट करणे व स्वतःच्या जाति, कुल, स्वरूप, ज्ञान वगैरेचा अभिमान धरू न बोलणे यास अभिमानिनी भाषा म्हणतात. ज्या भाषणापासून एखाद्याच्या शीलाला बाध येईल अथवा कोणी कोणाशी द्वेष करण्यास तयार होईल अशा भाषेला अनयंकरी भाषा म्हणतात. ज्यामुळे मूळच्या वीर्य सील वगैरे गुणांचा नाश होऊन खोटे दोष पसरविले जातात ती छेदंकरी भाषा होय. ज्ा भाषणापासून मरणप्राय वेदना उत्पन्न होतात अथवा प्राण देखी जातो त्या भाषणाला भूतवधकरी भाषा म्हणतात. याप्रमो ही दहा प्रकारची निंद्य संभाषे आहेत त्यांचा अवश्य त्याग करावा.

याशीवाय स्त्रीयांच्या हावभाव विलास विभ्रमरूप क्रीडा, व्यभिचारादि संबंधी संभाषण, कामोत्पादन करू न ब्रह्मचर्याचा नाश करणाऱ्या स्त्रीसंबंधी कथा, जेवणखाणाविषयी लालसा उत्पन्न करणाऱ्या गोष्ी, भयंकर कर्म करण्यास उत्सुक करणाऱ्या मोठमोठ्या राजांच्या पराक्रमाच्या कथा, अनेक प्रकारांनी द्रव्य संपादन करण्याविषयी प्रोत्साहन देणाऱ्या कथा, दुष्टांच्या व शत्रूंच्या तिरस्कार उत्पन्न होण्यासारख्या गोष्टी, हिंसेला पुष्टी देणाऱ्या गो्टी, वेद, स्मृति, पुराण वगैरे अनेक शास्त्रांतील खोट्या कथा सांगणे किंवा ऐकणे योग्य नाही. याप्रमाणे पाप उत्पन्न करणाऱ्या अप्रिय भाषणाचा त्याग करावा.

ज्ञानी पुरुषांना वरील मुख्य चार असत्य भाषा क्रोधान, लाभाने, थट्टेने, गर्वाने, भयाने थवा द्वे,ाने कधीही बोलूनयेत. नेहमी आपले व दसुऱ्याचे हित होईल असेच बोलावे. जीवावर ज्याप्रमणे हित व मित भाषणापासून उपकार होतो अथवा त्याला जसे शांती व सुख होते तशी शांती व तसे सुख चंद्रकांतमणि, जल, चंदन अथवा मुक्ताफलासारख्या इतर कोणत्याही पदार्थापासून होत नाही. धर्मरक्षण होत असेल, एखाद्या प्राण्यावर उपकार होऊन तो दुःखमुक्त होत असेल तर त्याठिकाणी कोणीही न विचारताही बोलावे. जेथे आपले अथवा परा याचे हित होणार नाही तेथे मुळीच न बोलता मौन धरावे.

सत्य बोलण्यापासून अनेक फायदे आहेत. त्यातून एक फायदा असा आहे की, सत्यवचनी पुरुषाला सर्व विद्या सिद्ध होतात. दुसरे, त्याच्या कर्माची निर्जरा होते, तिसरे, सत्यवचनाच्या प्रभावाने अग्नि, जल, विष, सिंह, सर्प, दुष्ट, देव व मनुष्य कोणत्याही प्रकारे आपणास उपद्रव देऊ शकत नाहीत. उलट आपल्या सत्य भाषणाच्या प्रभावाने अनेक देवदेवता वश होतात. सत्यवचनापासून आपली प्रीती व ज्ञान वाढते. सत्यवादी मातेप्रमाणे जगात सर्वांच्या विश्वासला पात्र होतो, त्याची गुरू प्रमाणे सर्वत्र पूज्यता मानली जाते. तो सर्वांना मित्रासारखा प्रिय होतो. त्याची सर्वत्र उज्ज्वल कीर्ती पसेर लागते. तपश्चरण, संयमादिक क्रियेला सत्यवचनापासून विशेष शोभा येते. अमृतासारख्या मिष्ट अन्नात ज्याप्रताणे विष कालविले असता त्याचा नाश होतो, त्याप्रमाणे असत्य भाषापासून अहिंसादिक पंच महाव्रतांचा व इतर सर्व गुणांचा नाश होतो. असत्य भाषण करणाऱ्याची जगात निंदा होऊन त्यावर कोणी विश्वास ठेवत नाही. असत्य

भाषणापासून जगात अपकीर्ती होते, अपवाद येतो, आपल्याला व दुसऱ्याला दु:ख उत्पन्न होऊन वैर, कलह, भय, शोक, उत्पन्न होतो. असत्य भाषण करणाऱ्याला वध, बंधन, जिव्हाछेदन, सर्वस्वहरण, तुरुंगवास, अपमृत्यू व दुर्ध्यान यांचे दु:ख भोगावे लागते. तसेच व्रत, शील संयम, तपश्चरणाचा नाश होऊन नरकतिर्यंचादि दुर्गतीला जावे लागते. याशिवाय भगवंताच्या आज्ञेचा अपमान होऊन परमागमाचे रहस्य समजून घेण्याची पात्रता ंगी येत नाही. त्यामुळे रात्रंदिवस पापास्रव घडून जन्माचे मातेरे होते. याप्रमाणे असत्य बोलण्यापासून हजारो दोष घडून येतात.

सत्पुरुष नेहमी हित, मित व प्रिय असेच सत्य वचन मुखातून उच्चारण करीत असतात. संसारात मधुर शब्दाची उणीव नाही. हजारो गोड व कर्णमधुर वाक्ये बोलण्यासारखी उपलब्ध असताना निंद्य व कटु वचन बोलण्यास का उद्युक्त व्हावे समजत नाही. हाच हेतू मनात ठेवून आचार्यांनी वरचेवर उपदेश केलेला आहे की, बावांनो, प्राण गेला तरी हरकत नाही पण नीच लोकांप्रमाणे निंद्य वचन तुम्ही बोलू नका. नीचपणा अथवा उच्चपणा याची पारख वचनावरू नच होत असते म्हणून निंद्य वचनाचा त्याग करू न गोड असे मधुर, पथ्य व धर्मयुक्त वचन बोला. जे दुसऱ्याला दु:ख होईल असे बोलतात, कोणावर खोटा आळ आणण्याचा प्रयत्न करतात, त्याची पापामुले बुद्धी भ्रष्ट झाली आहे असे समजावे. असे संभाषण नेहमी करणाऱ्याची जिव्हा व टाळू नाहीशी होते, डोळे जातात, पाय जातात व रात्रंदिवस दुर्ध्यान घडल्यामुळे त्यांना नरकतिर्यंच गतीला जावे लागते. या उलट सत्य वचनापासून कीर्ती वाढून द्वादशांगवाणीचे ज्ञान प्राप्त होते. क्रमाने राजा, महाराजा, चक्रवर्ती, इंद्र महर्धिकदेव व तीर्थंकर पदवी प्राप्त होऊन निर्वाण प्राप्त होते. म्हणून अशा सर्वोत्कृष्ट सत्य धर्माचा तुम्ही अंगीकार करा.

संयम

अहिंसा, सत्य, अचौर्य, ब्रह्मचर्य आणि परिग्रह त्याग ही पाच महाव्रते होत. या व्रतांच्या एकदेश पालनाला अणुव्रत म्हणतात. याच्या उलट हिंसा, चोरी, लबाडी, मैथुन सेवन आणि अपरिमित परिग्रह यांना पंच महापापे म्हणतात. या पंचमहापापांचा सर्वथैव त्याग केल्याने महाव्रत घडते व एकदेश त्याग केल्याने अणुव्रत घडते. इर्यासमिति, भाषासमिति, एषणासमिति, आदाननिक्षेपण व प्रतिष्ठापनाअशा पाच समिती आहेत. चालतांना मागेपुढे आजूबाजूस पाहून कोणत्याही जीवाची हिंसा न घडेल असे चालणे ही ईर्यापथसमिति(हित, मित व प्रिय संभाषण करणे ही भाषासमिति(निर्दोष शुद्ध आहार ग्रहण करणे ही एषणासमिति(शास्त्रादि उपकरणे काळजीपूर्व पाहून, जागा झाडून ठेवणे किंवा घेणे ही आदाननिक्षेपणसमिति(आणि अन्य जीवांना त्रास न होईल किंवा ग्लानी न येईल अशा ठिकाणी मलमूत्र कफादिक टाकणे ही प्रतिष्ठापनासमिती(आणि अन्य जीवांना त्रास न होईल किंवा ग्लानी न येईल अशा ठिकाणी मलमूत्र कफादिक टाकणे ही प्रतिष्ठापनासमिती होय. या पंचसमितींचे व पंच महाव्रतांचे पालन करणे, क्रोधमानमायालोभ या चार कषायांचा निग्रह करणे, मनवचनकायेची अशुभ प्रवृत्ती न येऊ देणे, आणि पंचेंद्रियांना त्यांच्या विषयापासून परावृत्त करू न ताब्यात ठेवणे यास संयम म्हणतात.

या संयमाची प्राप्ती होणे महाकठीण असते. कारण ज्यांच्या पूर्वीच्या अशुभ कर्माचा उदय अत्यंत क्षीण झालेला असून मनुष्य जन्म, उत्तम देश, उत्तम कुल, उत्तम जाति, इंद्रिय परिपूर्णता, निरोगता, कषायांचा अनुद्रेक, उत्तम संगी, जिनेंद्र भगवंताच्या आगमाचे परिशीलन, सद्‌गुरू चा संयोग, सम्यग्दर्शन वगैरे सामग्री प्राप्त झालेली असते, त्यांनाच अप्रत्याख्यानावरणीय कर्माच्या क्षयोपशमापासून संसारदेहभोगादिकाविषयी विरक्तता उत्पन्न होऊनदेशसंयम प्राप्त होतो. आणि ज्यांना अप्रत्याख्यान आणि प्रत्याख्यान या दोन कषायांचा क्षयोपशम होतो त्याना संकलसंयम प्राप्त होतो. म्हणून त्याची प्राप्ती होणे महाकठीण असे म्हटले आहे. नरकगति, तिर्यंचगति आणि देवगति या तीन गतीत तर संयम प्राप्तीची अनुकूलता नाही. क्वचित तिर्यंच योनीत एखाद्या

तिर्यंचाला त्याच्या स्थितीप्रमाणे देशसंयमाची काही कारणे प्राप्त होतात. मनुष्यगतीत सर्वांनाच संयम प्राप्त करू न घेण्याची पात्रता असते असे नाही. नीच कुलोत्पन्न, अपूर्ण इंद्रिये असणारा, सदा रोगी, दरिद्री, विषयी, क्रोधी आमि नेहमी निंद्यकर्म करण्याकडे प्रवृत्ती असणाऱ्या मनुष्याला संयम प्राप्ती होत नाही. नीच कुलात किंवा अधम देशात जन्म झाला, इंद्रिये परिपूर्ण नसली, ज्ञान प्रप्त करू न घेण्याची साधने अपुरी असली, स्वतः सदैव रोगांनी व्याप्त असला, अठराविश्वे दारिद्र्य घरी नांदत असेल, स्वतःचा ओढ अन्यायमार्गाकडे अथवा विषयोपभोगाकडे असला, क्रोधादिक विकारांचे यत्किंचित कारण मिळताच प्राबल्य झाले, निंद्य कर्म करण्याची प्रवृत्ती वाढ त चालली, तर अशा स्थितीत संयम कसा साधेल(कधीही साधणार नाही. यावरू नही संयम प्राप्त होणे दुर्लभ आहे हेच ठरते.

अशी अनुकूल परिस्थिती असणाऱ्याला संयम प्राप्तीा उपाय सुचतो. ज्याला संयम प्राप्तीची साधने हाती आली त्याने पुन्हा विषयाकडे प्रवृत्त होऊन ती गमावून बसणे म्हणजे जन्म मरणाचे फेऱ्यात सापडणे होय. अर्थात् त्याला आत्मशुद्धी करू न घेता येणे अशक्य होय. संयम धारण करू न तो सोडणाऱ्या पुरुषाला अनंतकाल नरकनिगोदगतीत भ्रमण करावे लागते. संयम धारण करू न तो बिघडविणे यासारखी दुसरी अनर्थावह गोष्ट जगात नाही. त्या पुरुषाची स्थिती प्राप्त झालेले अमूल्य चिंतामणि रत्न कवडीमोलाने विकण्यासारकी आहे. अथवा जळणाकरिता कल्पवृक्ष तोडणाऱ्या मूर्ख पुरुषासारखी आहे. विषयसुख हे खरे सुख नव्हे, तो केवळ सुखाभास आहे. विषयसुख हे क्षणभंगुर असून भयंकर दुःखाचे कारण आहे. किंपाकफल खाताना गोड लागते पण शेवटी जसे अत्यंत दाहकारक ठरते तद्वत हे इंद्रियजन्यभोग अज्ञानामुले जीवांना शेवटी सुख देतात असे वाटते. पण शेवटी त्यामुले दुःख भोगणेच प्राप्त होते. म्हणून संयमपालनासाठी प्रयत्न करणे इष्ट आहे.

इंद्रियांना विषयप्रवृत्त न होऊ देणे, कषायांचा नाश करणे, दुर्द्धर तपश्चरण करणे, रसत्याग करू न आहारावरील प्रेम कमी करीत जाणे, मनात संकल्पविकल्प येऊन देणे, मोठमोठे कायक्लेश सहन करणे, अनशनादि बाह्य तपश्चरण करू न शरीर कृश करणे, अतःकरणातून लोभाची व परिग्रहाची लालसा कमी करीत जाणे, त्रसस्थावर जीवांची रक्षा करणे, मनवचनकायेच्या प्रवृत्तीला आळा घालणे, शरीराच्या इतर अवयवांना स्वैर न वागू देणे, जाण्यायेण्याची क्रिया बंद ठेवमे, मनात सदैव दया जागृत ठेवणे, सतत परमार्थाचा विचार करीत राहून परमात्म्याचे ध्यान करणे वगैरे गोष्टींना संयम घडतो. संयमामुले सम्यग्दर्शन दृढ होते व संयम हाच मोक्षाचा मार्ग आहे. याशिवाय मानवजन्म व्यर्थ होय. आजपर्यंत संयम धारण न केल्यमुळेच अनेक दुर्गती प्राप्त झाल्या. संयमाशिवाय ज्ञान, बुद्धी, शरीर वर्गेरे सर्व प्राप्त होऊन उपयोग नाही. संयमाशिवाय दीक्षा, व्रतवैकल्य, नग्नपणा, साधुत्व हेही व्यर्थ. म्हणून संयम धारण करणे हेच युक्त आहे.

संयमाचे इंद्रियसंयम आणि प्राणिसंयम असे दोन भेद आहेत. ज्याला विषयापासून इंद्रियांनी प्रवृत्ती हटविता आली नाही व षटकाय जीवांची विराधना करण्याचे ज्याने सोडले नाही. त्याने बाह्य तपश्चरण कितीही कठिण रीतीने केले, परीषह सहन केले व दीक्षा धारण केली तरी त्याचा काहीही उपयोग नाही. संसारातली दुःखी जीवांना संयमाशिवाय इतर कोणीही शरण जाण्यास योग्य नाही असे ज्ञानी व सत्पुरुषांनी म्हटले आहे. ते नेहमी असेच चिंतन करीत असतात की, संयमावाचून आमच्या आयुष्यातील एक क्षणही फुकट न जावे. संयमाशिवाय आयुष्यभर जगणे व्यर्थ आहे. संयम हाच इहपरभावी शरण जाण्यायोग्य आहे. संयम हा दुर्गतीरू प सरोवराला सोषण करण्यास सूर्यासारखा आहे. संयम ग्रहण करण्यानेच संसाररूपी विषम वैऱ्याचा नाश करण्याचे सामर्थ्य प्राप्त होते. संसारपरिभ्रमण संयम धारण केल्यावाचून कधीही संपावयाचे नाही, असा नियम आहे. सारांश, जो अंतरंगात कषाय उत्पन्न होऊ देऊन आत्म्याला

मलिन होऊ देत नाही व बाह्यत: यत्नाचारपूर्वक प्रमादरहित वर्तन करतो त्याच्या हातूनच संयम धर्माचे पालन घडते अे संयम धर्माचे वर्णन केले. यापुढे तप धर्माचे स्वरू प सांगतात.

तप

इच्छेचा निरोध करणे याला तप म्हकटले आहे. हे तप चार आराधनांमध्ये श्रेष्ट आहे. सोन्याला ताव दिल्याने जसे ते मलरहित होऊन शुद्ध होते तद्वत बारा प्रकारच्या अंतर्बाह्य तपश्चरणाने आत्माही कर्ममलरहित होऊन शुद्ध होतो. अज्ञानी जीव पंचाग्नि साधनांनी व इतर कायक्ल लेशादिकांनी शरीराला कृश करणे याला तप समजतात, पण वास्तविक ते तप नव्हे. शरीराला कृश केले अथवा त्याला पुष्कळसा दंड दिला म्हणून काय होणार(त्यामुले आत्म्याचे कर्म-बन्धन नष्ट होत नाही. भेदविज्ञान झाल्याशिवाय आत्म्याचे यथार्थ स्वरू प समजत नाही. भेदविज्ञानानेच आत्म्याचा स्वभाव आणि रागद्वेषमोहादि भावकर्मे ही परस्पर भिन्न आहेत, याची जाणीव होते. जसजसे रागद्वेषादि विकार कमी होत जातात तसतसे आत्म्याचे ज्ञानदर्शनस्वरू प प्रगट होत जाते आणि तेच तप होय. हीच दृष्टी समोर ठेवून ठिकठिकाणी उपदेश केला आहे. जर मनु्यजन्म प्राप्त होऊन स्वपर तत्त्वाचे ज्ञान झाले असेल तर मन व पंचेंद्रिय यांना रोकून विषयापासून विरक्त त व्हावे. संपूर्ण परिग्रहाचा त्याग करू न बंधात पाडणाऱ्या रागद्वेष प्रवृत्तीला सोडून पापाचे अवलंबन यापुढे न घडावे व ममता नाहीशी व्हावी, म्हणून अरण्यात जाऊन तपश्चरण करावे. या प्रकारचे तप सत्पुरुषांनाच घडते. संसारी जीव मायेच्यामोहाच्या जाळ्यात फसलेले असतात. त्यामुले त्यांना निरंतर पापकर्म करावे लागते व रोगादिकांच्या तीव्र वेदनेने तसेच स्त्री-पुत्र मित्रादिक कुटुंबाच्या व परिग्रहाच्या वियोगाने उत्पन्न झालेल्या आर्थध्यानात मरण पावून दुर्गतीला जावे लागते. संसारी जीवांना अरण्यवास धारण करू न तपश्चरणाकडे प्रवृत्ती करण्याची बुद्धी` होत नाही. तीक वचितच कोणा महाभाग पुरुषाला होते.

जे पापापासून विरक्त त होऊन, स्त्री-पुत्र-धनादिकावरचा मोह सोडून, धर्माला शरण जाऊन वीतराग न्रिर्गंथ गुरू ची सेवा करण्यास तयार होतात व स्दगुरू ला शरण जातात त्यांच्या अशुभ कर्माचा उदय मंद होऊन सम्यक्त्वरू पी सूर्याचा अंत:करणात उदय होतो. संसारविषयभोगादिकाविषयी विरक्त ती उत्पन्न होऊन ते तपश्चरण व संयम ग्रहण करतात. असे दुर्द्धर तपश्चरण करीत असताना जर कोणी पापी जीव विषयासक्त तीने ते बिघडवितील, तर त्यांना अनंतानंत काल गेला तरी `पुन: तपश्चरण करण्याची संधी प्राप्त होणार नाही. म्हणून मनुष्यजन्माला येऊन, तत्त्वाचे स्वरू प यथार्थ जाणून, पंचेन्द्रियांच्या विषयाला न भुलता वैराग्यावृत्ती धारण करावी आणि सर्व परिग्रहांचा त्याग करू न, अरण्यात जाऊन आत्मध्यानात लीन व्हावे, हे खरे तप होय. परिग्रहावरील मोह नाहीसा करू न इच्छेचा निरोग करणे व कामविकार अंत:करणात मुळीच उत्पन्न न होऊ देणे हेच सर्वात मोठे तप आहे. तसेच नग्न दिगंबर रू प धारण करू न शीतोष्ण हवेची वेदना व डास, मच्छर, सर्प, विंचू वगैरे गुहेत व पर्वताच्या दरीत विहार करणाऱ्या सिंह, वाघ वगैरे क्रूर पशूंनी व्यापलेल्या वनात जाऊन निर्भयतेने राहणे याचाही तपात समावेश होतो. दुष्ट मनुष्य, शत्रू, चोर, शिकारी अथवा दुष्ट व्यंतरदेव अथवा हिंस्र पशू यांनी उपसर्ग केला असता न भिणे, त्या प्रसंगी धैर्याने परमसाम्यभाव धारण करू न परमात्म्याचे ध्यान करण्यात लीन होणे, सर्व जीवांना सतावून सोडणाऱ्या रागद्वेषांच्या वश न होता त्यांना जिंकणे, याचना न करता भिक्षेच्या प्रसंगी श्रावकाच्या घरी नवधाभक्ति तपूर्वक हातात ठेवलेल्या सरस, नीरस, कडू, खारट, तुरट, आंबट आहाराविषयी आसक्त ती न ठेवता, संक्लेशरहित निर्दोष व प्रासुक आहाराचे एक वेळ ग्रहण करणे, पाच समिति पाळणे, मन-वचन-कायेच्या प्रवृत्तीला चंचल न होऊ देणे, रागद्वेषरहित आत्मस्वरू पाचा अनुभव घेणे, स्वपरत्नाचा विचार करू न त्याविषयी वाटाघाट करणे, चार अनुयोगांच्या अभ्यासात काल घालविणे, अभिमान सोडून सर्वांशी नम्रतेने वागणे, कपट सोडून सरळपणा अंगी ठेवणे, क्रोध सोडून क्षमा दारण करणे, लोभ सोडून निर्वांछक बनणे, कर्माचा नाश होऊन आत्मा स्वतंत्र होत

जाईल अशी क्रिया करणे, शास्त्राभ्यास स्वत:करू न लोकांना करविणे, शास्त्रातील गूढ अर्थाचे प्रतिपादन करू न त्याचा अर्थ लोकास समजावून देणे, तपस्वी, ऋषी-मुनी यांचे स्तवन करू न त्याविषयी भक्ती प्रगट करणे या सर्वांना तप म्हटले आहे.

तपश्चरणाने केवलज्ञान उत्पन्न होते असा तपाचा अचिंत्यप्रभाव आहे. असे तप आपल्याकडून घडावे असा विचार मनात येणे ही कठिण गोष्ट आहे. नरक-तिर्यंच-देवेगतीमध्ये तप करण्याची योग्यता नाही. हे फक्त एक मनुष्यगतीतच घडते. त्यातही उत्तम कुल, उत्तम जाति, बल, बुद्धि, इंद्रयपरिपूर्णता वगैरे ज्याला अनुकूल असतील त्यालाच ते घडणार. तपाचे बार भेद आहेत. त्यातून आपापल्या शक्तीप्रमाणे करीत असावे. भगवंतांनी जे तपाचे स्वरूप सांगितले आहे ते बालकाला, वृद्धाला धनवानाला, दरिद्रीला, बलवंताला, दुर्बलाला, सर्वसामग्रीची सहायता असणाऱ्याला अथवा नसणाऱ्याला, कोणालाही करता येण्याजोगे आहे. कोणालाही ते अशक्य नाही. ज्यायोगे वात, पित्, कफादिक विकारांचा प्रकोप होऊन रोगांची वृद्धी होणार नाही व शरीर नेहमी रत्नत्रय धर्म धारण करण्यास सहाय्यभूत बनून राहील असेच तप शक्ती पाहून करावे. देश, काल, आहार वगैरेची अनुकूलता पाहावी. दिवसेंदिवस उत्साह वाढत जाऊन परिणामांची उज्ज्वलता चढत्या प्रमणावर होत जाईल असेच तप करीत जावे. इच्छेचा निरोध करू न विषयावरील प्रीती कमी करीत जाणे हेच खरे तप आहे. ते मुख्य समजून बाकीच्या बाह्य साधनांनी जसजसे ते पूर्णावस्थेला पोहोचत जाईल तसतशी उच्च् क्रिया करू न अखेर पूर्ण निर्वांछक बनावे. तप करणयापासून सर्वजीवांचे कल्याण आहे. तपापासून निद्रा, काम, प्रमाद नष्ट होतो, म्हमून अभिमान सोडून यथाविधी बारा प्रकारचे तप सामर्थ्यानुरूप ग्रहण करावे. बारा प्रकारच्या तपाचे वर्णन पुढे करू. याप्रमाणे तपधर्माचे स्वरूप आहे. यापुढे त्यागधर्माचे वर्णन करतो.

त्याग

धन, संपत्ती, गाडी, घोडे वगैरे अनेक बाह्य परिग्रह आता कर्मोदयवश प्राप्त होतात. ह पराधीन असून नाशवंत आहेत. त्यामुळे आपल्या मनात अभिमान, तृष्णा, तीव्र रागद्वेष वगैरे विकार उत्पन्न होतात. तसेच यांचे संरक्षण करण्याकरिता अनेक पापक्रिया कराव्या लागतात. म्हणून जे सत्पुरुष या बाह्य परिग्रहाला हिंसादिक पंचमहापापांचे मूळ जाणून मुळीच ग्रहण करीत नाहीत ते खरोखर ध्य होत. कित्येक प्रथमत: हा सर्व खटाटोप गळ्यात घेऊन मागाहून त्यांना हलाहल विषासारखे अथवा कुजलेल्या गवतासारके जाणून तत्काल सोडून विरक्त होतात. त्यांचा महिमा पहिल्याहूनही अधिक आहे. कारण प्रथमत: ग्रहणच न करणे हे चांगले, पण एक वेळ ग्रहण केल्यानंतर त्यावरील मोह कमी करणे फारच कठिण असते. असा मोह जे कमी करतात त्यांचा पराक्रम अधिक समजला पाहिजे.

कित्येक जीवांचा तीव्रराग अथवा मोह कममी होत नाही, म्हणून त्यांना संपूर्णतया परिग्रहाचा त्याग होणे कठिण जाते. पण धर्मावरील प्रीतीमुळे त्यांना पापाविषयी भीती वाटते. ते आपल्या द्रव्याचा उत्तम पात्रावर उपकार करणअयाच्या हेतूने दान करणअयात आणि धर्मसेवक निर्धन लोकांना अन्नवस्त्रादि पुरविण्यात उपयोग होईल असा विनियोग करतात. धर्मायतन (म्हणजे धर्म साधला जाईल अशी स्थाने) जिनमंदिर, सरस्वतीभुवन, जिनसिद्धांत, लेखन, उपकरण, पूजन, प्रभावना इत्यादि कार्यात खर्च करतात. दु:खी दरिद्री, रोगी लोकांवर करुणाबुद्धीने उपकार व्हावाम्हणून जे आपले तनमनधन लावतात त्यांचे धन आणि जीवितव्य सफल होते असे समजावे. दान हे एक धर्माचे अंग आहे. ते शक्त्यनुरूप भक्तिपूर्वक निर्मल व गुणवान पुरुषंना दिल्याने परलोकी सुखसामग्रीचा साठा बरोबर नेल्यासारके आहे. दानाच्या प्रभावाने स्वर्गातील आणि भोगबूमीतील निर्विघ्न सुखाची प्राप्ती होते. दानाचे माहात्म् लहानापासून थोरापर्यंत सर्व जाणतात. त्याला येथे अनेक प्रकारचे वैभव प्राप्त होते ते पाहून

असे म्हणण्याची रूढ ी पडली आहे की, त्याने पूर्वजन्मी दान दिले आहे त्याचे फल अनेक प्रकारच्या सुखोपबोगाच्या रू पाने त्याला मिळत आहे,(याप्रमाणे जो दान देईल त्यालाही असे फल प्राप्त होईल, म्हणून सुखसंपदेची इच्छा असेल त्यंनी दान करण्यास तयार व्हावे. ज्यांनी मरेतोपर्यंत कवडी देखील न खर्चता केवळ द्रव्याचा संचय करण्यात काल घालविला, त्यांना सदैव आर्तरौद्रध्यानाचे चिंतन घडून मरणोत्तर सर्पव्याघ्रादिक तिर्यंचगतीत उत्पन्न व्हावे लागते. तेथून पुन: निगोदात जाऊन अनंत दु:ख भोगावे लागते, त्यावेळी धन बरोब येत नाही. धन प्राप्त होऊन त्याचा जर सत्पात्री दान करण्यात उपयोग केला तरच ते सफल म्हणता येईल. एरव्ही कोट्यवधी रुपयाचे धन घोर दु:खाचे कारण आहे.

इहलोकी कृपण मनुष्ची सर्व जगात निंदाच होते कृपण माणसाचे सकाळी नामोच्चारण, करणे अमंगल मानले जाते, इतका कृपण माणसाविषयी जगात तिरस्कार असतो. या उलट दानी पुरुषात काही दोष असले तरी ते त्याच्या दातृत्व गुणामुले झाकले जातात व जगात त्याची कीर्ती पसरू लागते. दान देण्याने शत्रू देखील वैर सोडून आपले हित करणारे मित्र बनतात.

जगात दानाची मोठी थोरवी आहे. थोडे देखील दान खऱ्या भक्तीने करणाऱ्या पुरुषाला भोगभूमीतील तीन पल्याचे सुखमय आयुष्य प्राप्त होऊन अंती स्वर्ग प्राप्त होतो. जगात जर कोणती अत्यंत श्रेष्ट पदवी असेल त र ती दानवीरता होय. दान देणाऱ्या पुरुषाइतका उच्च पुरुष संसारात दुसरा नाही. दान देणे ते विनयपूर्वक मधुर वचन बोलून द्यावे. दानी पुरुषाने दान देत असता आपण कोणावर मोठा उपकार करीत आहोत अशी भावना टेवून दान देऊ नये व दानाचा अभिमान बाळगू नये. दान देणाऱ्या पुरुषाने आदर बाळगला पाहिजे. कारण लोभरू पी अंधकूपा त पडलेल्या जीवांना पात्राशिवाय कोण उद्धरू शकणार आहे(दान घेणआऱ्या व्यक्ती जर संसारात नसत्या तर लोभी पुरुषांचा लोभ कमी कसा झाला असता व संसारातून उद्धार करू न नेणारे दान तरी कसे घडले असते (म्हणून धर्मवान पुरुषांना सत्पात्र व दान या दोहोंचा लाभ झाला असता त्याशिवाय दुसऱ्या कोणत्याही बाबतीत अधिक आनंद होत नाही. सत्यपात्राला योग्य दान दिले म्हणजे आपण फार थोर, ज्ञानी, श्रीमंत झालो असे ते समतात. म्हणून सर्वांनी दान देण्याचा क्रम ठेवावा.

षट्काय जीवांचे नेहमी रक्षण करू न त्यांना अभयदान द्यावे. अभक्ष्यभक्षण, अप्रमाण परिग्रह, अयत्नाचारपूर्वक क्रिया व इतर जीवांना दु:ख हे मनवचनकायेकडून कधीही घडू न देण्याचा प्रयत्न करावा. दु:खी जीवांना पाहताच अंत:करणात करुणा यावी. यामुले गृहस्थांना अभयदान घडते व त्यापासून जन्मजरामरण, रोग, शोक, दारिद्र्य, वियोग, संयोग, संताप वगैरे आपत्तींचा त्रास होत नाही. हिंसेची वृद्धी करणाऱ्या व मिथ्याधर्माचा प्रसार करणाऱ्या युद्धशास्त्र, शृंगारशास्त्र रसायनशास्त्र, कपट, मंत्र, तंत्र, जारण, मारण, उच्चाटण, वशीकरण वगैरे अनेक पापाला प्रवृत्त करणाऱ्या शास्त्रांचा अभ्यास करण्यात काल घालवू नये. यापासून आत्म्याचे यत्किचितही हित न होता उलट अनंत संसार परिभ्रमण करावे लागेल.

भगवान् वीतराग वर्सज्ञप्रभूंनी वर्णिलेल्या दयामयी धर्माचे प्ररू पण करणाऱ्या शास्त्रांचे अवलोकन करावे. स्याद्वाद म्हणजे अनेक धर्मात्मक वस्तूंचे प्रतिपादन करणाऱ्या नयप्रमाणात्मक शास्त्रांचे अध्ययन करू न आत्म्याचा उद्धार करण्याकरिता अशा शास्त्राचे दान करावे. तत्त्वाचे स्वरू प स्वत: समजून घेऊन त्याचा लोकांनाही उपदेश करावा. आपल्या मुलाबाळांना बालपणापासून धर्माची गोडी लावावी व इतर अन्य धर्मानुयायी तत्तवजिज्ञासू लोकांना शास्त्रदान द्यावे. संसारात सर्वत्र ज्ञानप्रसार व्हावा या हेतूने पाठशाळा स्थापन कराव्या म्हणजे त्यापासून ज्ञानदान घडते. कारण सर्व धर्माचा मुख्य आधार ज्ञान आहे. जेथे ज्ञान जागृत असेल तेथेच धर्माचे वास्तव्य राहणार. ज्ञानाच्या अभावी धर्माचाही अभाव होणार. म्हणून धर्माच्या

अस्तित्वाकरिता ज्ञानदान देणे अवश्य आहे. ज्ञानदानाच्या प्रभावाने आत्म्यात केवलज्ञान प्रगट होण्याची शक्ती प्राप्त होते.

याचप्रमाणे अनेक रोगांचा नाश करणाऱ्या प्रासुक औषधांचे दान करावे. औषधदानापासून फार उपकार घडतो. रोगी माणसांना जर तयार औषध मिळण्याची सोय झाली तर त्यांना मोठा आनंद होतो. गरीब आणि ज्यांची कोणी सेवा करणारा नाही, अशा असहाय माणसांना तयार औ,ध मिळाले तर एखाद्या दरिद्री पुरुषाला धन सापडल्याइतका आनंद होतो. औषध ग्रहण केल्यापासून रोग नाहीसे होतात व त्यामुळे व्रत, शील, संयम तपश्चरण करता येते. तसेच शरीर निरोगी झाल्याने ज्ञानाभ्यास वाढवून आत्म्याचे कल्याण करून घेता येते. औषधदान देणाऱ्या पुरुषामध्ये सम्यग्दर्शनाची इतर अंगे वात्सल्य, स्थितीकरणत्व, निर्विचिकित्सता वगैरे दिसून येतात. औषधदानाच्या प्रभावाने पुढील जन्मी सत्पधातुवर्जत निरोगी अशा देवाचे वैक्रियक शरीर प्राप्त होते.

याचप्राणे आहार दान हेही सर्व दानात श्रेष्ठ आहे. प्राणिमात्रांचे जीवन, शक्ती, बल, बुद्धी वगैरे सर्व गुण आहाराशिवाय नष्ट होतात. ज्याने आहारारदान केले त्याने वरील सर्व गुणांचे दान केले असे होते. आहारदानापासून मुनी श्रावक यांचा धर्म पाळला जातो. आहार नसता तर सर्व धर्ममार्ग भ्रष्ट ाले असते. आहारापासूनही अनेक रोग नाहीसे होतात. आहारदान देणारा कोणीही असो, तो मिथ्यादृष्टी असला तरी आहारदानाच्या प्रभावाने भोगभूमीत उत्पन्न होऊन तेथे कल्पवृक्षापासून प्राप्त होणाऱ्या दहा प्रकारच्या भोगांचा असंख्यात काल अनुभव घेतो. तेथे क्षुधा तृषेची बाधा फारच कमी होते. भोगभूमीत तीन दिवसाआड बोराएवढा आहार घेण्याने क्षुधा शमते. कोणतेही दु:ख तेथे नसते. असंख्यात वर्षे तेथील सुख भोगून पुढे देवलोकात जन्म होतो. म्हणून जर काही द्रव्यसंचय असेल तर त्याचा या चतुर्विध दानात उपयोग करून वरील फल प्राप्त करून घ्यावे. निर्धन पुरुषाने देखील आपल्या आहारातून शक्य तितका भाग बाजूला काढून तो दु:खित बुभुक्षितांना देऊन नंतर आहार ग्रहण करावा. ज्याला एक वेळचे पोभर अन्न देखील मिळत नाही त्याने देखील मिळेल त्यातून घास तरी बभुक्षिताला देऊन नंतर शेष राहील तेवढ्यात संतोष मानत राहावे पण दान केल्यावाचून राहू नये.

याचप्रमाणे मुखावाटे मधुर वचन काढणे, गोड बोलणे, कोणाचाही आदर सत्कार करणे, नम्रवपणाने व विनयाने अभ्यागताचे स्वागत करून उच्चासनावर बसविणे, कुशल समाचार विचारून त्याला आनंदित करणे वगैरे क्रिया करणे हेही महादान आहे. मनात दुष्ट संकल्प विकल्प उत्पन्न होऊ देऊ नये. पापक्रियेकडे प्रवृत्ती करू नये. कामक्रोधादिक विकारांच्या स्वाधीन होऊ नये. विकथा बोलू नये. दुसऱ्याचे खरे खोटे दोष आपल्या मुखावाटे काढू नये. अन्यायाने कोणाचेही धन ग्रहण करण्याची इच्छा करू नये. याप्रमाणे ज्यांना स्वत:च्या आत्म्याचे हित करून घ्यावयाचे आहे, त्यांनी असे वागावे. दु:खी, भुकेले, दीन लोक पाहून त्यांना दान द्यावे. सम्यग्दर्शनादि गुणांना धारण करणारे भेटल्यास त्यांचा सन्मान करावा. सर्व जीवांवर करूणा करावी. मिथ्यादर्शन उत्पन्न होऊ देऊ नये. रागद्वेषी व मोही अशा कुदेवांना, आरंभ परिग्रह धारण करणाऱ्या भेपधारी गुरूना, हिंसा करण्यास प्रोत्साहन देणाऱ्या शास्त्रांना वंदन करू नये व त्यांची स्तुती करू नये. रात्रंदिवस काम, क्रोध, मान, माया, लोभ हे विकार नाहीसे होतील असाच प्रयत्न करीत असावे. कोणालाही दु:ख उत्पन्न होईल, अप्रिय वाटेल असे भाषण, अपमान करणारे वचन आणि अभद्र शब्दांनी भरलेले संभाषण गर्वाने उद्धत होऊन आपल्या मुखावाटे उच्चारू नये. याप्रमाणेच दुसऱ्यांना दु:ख उत्पन्न होऊन जगात आपल्या कीर्तीला कलंक लागणारी कोणतीही मनवचन-कायेची क्रिया कधीही घडू न देणे याला त्यागधर्म म्हटले आहे. त्याचा अंगीकार करावा. असे त्यागधर्माचे स्वरूप वर्णिले. यापुढे आकिंचन्य धर्माचे स्वरूप सांगतात.

आकिंचन्य

आपल्या ज्ञानदर्शन स्वरूपाशिवाय दुसरे कोणतेही आपले स्वरूप नव्हे, अन्य द्रव्ये आपली नव्हेत व आपणही अन्य द्रव्य स्वरूपाचे नाही, असा विचार करणे याला आकिंचन्य धर्म म्हणतात. यात आत्म्याला उद्देशून असा विचार करावा की, ((हे आत्मन्, तू शरीराहून भिन्न, ज्ञानस्वरूपी, अन्यद्रव्याच्याय उपमेने रहित, स्पर्शरसगंधवर्णविवर्जित, स्वाधीन, ज्ञानानंदसुखाने परिपूर्ण, अतीन्द्रिय व निर्भय आहेस असे जाणून घे. अर्थात् देह म्हणजे मी नव्हे. देह रक्त, मांस, हाड, पू व चर्म यांनी बनलेला अचेतन आहे. त्याहून आपण अत्यंत भिन्न आहोत. ब्राह्मण, क्षत्रिय, वैश्य, शूद्र, जाति कुलादिक शरीराचे आहेत. त्यात माझा संबंध नाही. स्त्री-पुरुष-नपुंसक-लिंगाचा भेद शरीराशी आहे, माझ्याशी नव्हे. गोरा, काळा, राजा, रंक स्वामी, सेवक, पंडित, मूर्ख, ही सर्व विशेषणे शरीराशी ज्यांचा संबंध होतो ते काही माझे सवरूप नव्हे. माझ्या स्वरूपाला अन्य द्रव्याची उपमाच देता येत नाही. थंड, गरम, मृदू, कठोर, स्न्ग्ध, रूक्ष, हलका, भारी हे आठ प्रकारचे स्पर्श आहेत. तेही माजे स्वरूप नसून पुद्गलाचे विकास आहेत. तिखट, खारट, तुरट, आंबट आणि कडू पाच प्रकारचे रस सुगंध आणि दुर्गंध, पिवळा, पांढरा, हिरवा आणि तांबडा असे पाच वर्ण, हेही माझे स्वरूप नव्हे, हे सर्व पुद्गलाचे स्वरूप म्हणवितात. माझा स्वभाव सुखमय आहे. पण मी कर्मांच्या ्वाधीन होऊन राहिल्याने दु:खाने गांजलेलो आहे. माझो स्वरूप इंद्रियाला समजणारे नाही, अतीन्द्रिय आहे. इंद्रिय ही पुद्गलाचे विकार असून कर्मामुळे प्राप्त होतात. मी निर्भय, अविनाशी, अखंड, आद्यंतरहित, शुद्ध व ज्ञानस्वभावी आहे. परंतु अनादिकालापासून जसे सोने आणि माती एकत्र मिळालेली आहे, त्याप्रमाणे अथवा दूध-पाण्याप्रमाणे मीही कर्माशी मिळून गेलो आहे. त्यातून मिथ्यात्व नामक कर्माच्या उदयाने मला माझ्या स्वरूपाचे ज्ञान होत नाही. देहादिक परद्रव्याला आपले स्वरूप जाणून अनंत कालापासून मिथ्यात्वाने मला परिभ्रमण करावयाच लावले आहे. आता यत्किंचित त्याचे आवरण दूर झाल्याने व भगवंताच्य परमागमाच्या परिशीलनाने मला स्वपररूपाचे ज्ञान झाले आहे. हिऱ्या माणकाचा व्यापर करणारा जोहरी ज्याप्रमाणे गुरुकृपेने व सतत अभ्यासाने रत्नाच्या अनेक अलंकारातून खरी खोटी रत्ने कोणती, त्यात रंग देऊन बसलेली काच कोणती, प्रत्येकाचे वजन व किंमत किती वगैरे वेगवेगळे जाणू शकतो, त्याप्रमाणे मी परमागमाच्या निरंतर अभ्यासाने माझ्य ज्ञानस्वभावात मिसळलेल्या रागद्वेषमोहकामादिक विकरांना वेगळे जाणले आहे व या सर्वांहून आत्म वेगळा आहे असा माा पक्का निश्चय झाला आहे. म्हणून अत:पर त्या रागद्वेषादिक कर्मावर अथवा कर्मोदयाने प्राप्त होणाऱ्या विनश्वर शरीरधनधान्यादि परिग्रहावर पुन: ममत्वबुद्धी हिजन्मी व परजन्मी उत्पन्न होणार नाही अशा आकिंचन्य भावनेचे मी चिंतन करतो.

हा आकिंचन्य विचार अनादिकालापासून कधीही मनात आला नाही. आजपर्यंत सर्व परपदार्थानाच आपले जाणले व राग-द्वेष-मोह-काम-क्रोधादि परिणाम कर्मकृत असून त्यांनाही आपलेच मानले. या विपरीत भावनेने घोर कर्मबंध करून घेतला. यापुढे या आकिंचन्य भावनेत कोणतेही विघ्न येऊ नये म्हणून मी पंच परमगुरूला शरण जातो. त्रैलोक्यात मला या आकिंचन्य भावनेखेरीज दुसरी कोणतीही इच्छा न घडो अशी अनन्यभावे प्रार्थना करतो. ही आकिंचन्य भावनाच संसार समुद्रातून तारण्यास जहाजाप्रमाणे माझ्या उपयोगी पडणारी होवो.

परिग्रह बंधाचे कारण आहेत. त्याविषयी आकांक्षा उत्पन्न न होऊ दिली म्हणजे आकिंचन्य धर्म घडतो. हा धर्म ज्याने ग्रहण केला त्याला परिग्रहाची इच्छा कधीही होत नाही. त्याचे चित्त आत्मध्यानात लीन होते. देहादिक बाह्य पदार्थाविषयी आपलेपणा राहात नाही. स्वस्वरूप जे रत्नय त्याचा विचार करण्यात मन रममाण होते. इंद्रियांच्या विषयाकडे धाव देणारे मन शांत होते. शरीरावरील प्रेम नाहीसे होते. सांसारिक व देवादिकांचे सुख, चक्रवर्तीचे किंवा अहमिंद्राचे सुख देखील दुखरूपच वाटू लागते. मग ते प्राप्त व्हावे अएशी त्याला इच्छा उत्पन्न

होत नाही. परिग्रह म्हणजे दन, धान्य, रत्न, सुवर्ण, स्त्री, पुत्र वगैरे पदार्थावरील प्रेम हे जीर्णतृणाप्रमाणे नाहीसे करण्यास काहीचक लेश होत नाहीत.

आकिंचन्य म्हणजे परमवीतरागपणा. हा गुण ज्यांना यापुढे संसार परिभ्रमण घडावयाचे नसेल त्यालाच प्राप्त होतो. हा गुण ज्याला लाभतो त्याला परमार्थाचा म्हणे शुद्ध आत्म्याचा विचार करण्याची शक्ती प्रगट होते व पंच परमेष्ठीविषयी अत्यंत भक्ती, दुष्ट संकल्पविकल्पांचा नाश, इष्टानिष्ट पदार्थाविषयी रागद्वेषांचा अभाव वगैरे अनेक गुण प्राप्त होतात. याचप्रमाणे स्वादिष्ट भोजनाविषयी लालसा नाहीशी होऊन कसा तरी पोटाचा खड्डा भरण्याकरिता सरसनिरस आहार निर्विकार मनाने घेणअयाची प्रवृत्ती होते. सर्व धर्मात आकिंचन्य हाच प्रधान धर्म आहे. याच्या चिंतनाने मोक्षाचा मार्ग सन्निध होतो. अनादिकालापासून जेव्हढे म्हणून सिद्ध झाले ते याच धर्माचे व पुढे होणार तेही याचाच अंगीकार करून मुक्त होतील. हा धर्म संपूर्णतया योगीश्वर अथवा साधु लोकांकडून पाळला जातो. तरी अंशत: गृहस्थांना याचे पालन करता येते. गृहस्थाने आपल्या अवस्थेत आपले रागद्वेष कमी करून विरक्त बनावे. परिग्रहाचे प्रमाण करावे. पुढील निदान बांधू नये. अन्यायाने धन कधीही ग्रहण करू नये. थोड्या पिरग्रहात संतुष्ट राहावे व परिग्रह दुख देणारे असून इतर सर्व पदार्थ अस्थिर आहेत असा विचार करावा. याप्रमाणे वागणाऱ्या गृहस्थाला हा धर्म घडतो. आकिंचन्य धर्माचे स्वरूप वर्णिले. पुढे ब्रह्मचर्याचे स्वरूप सांगतात.

ब्रह्मचर्य

प्रथमत: ब्रह्मचर्य याचा शब्दश: अर्थ काय आहे तो पाहू. सर्व विषयांवरील अनुराग नाहीसा करून ब्रह्म म्हणजे ज्ञायकस्वभावी आत्म्याच्या ठायी चर्या म्हणजे प्रवृत्ती होणे याला ब्रह्मचर्य म्हणतात. हे व्रत फार कठीण आहे. संसारात प्रत्येक प्राणी विषयाच्या अधीन असल्याने नहमी आत्मज्ञानपराङ्मुख असतो म्हणून त्याला हे व्रत धारण करवत नाही. जी माणसे देवतुल्य असतात तीच हे व्रत धारण करण्यास समर्थ होतात. इतर विषयलोलुपी जीवांना हे ग्रहण होणे शक्य नाही. म्हणूनच हे व्रत सर्वात दुर्धर आहे असे म्हटले आहे. जे लोक हे व्रत धारण करतात त्यांना इंद्रिये वश होऊन रागद्वेषादिक विकारांना सहज जिंकता येते. म्हणून स्त्रीसुखात अनुरक्त होणाऱ्या मनरूपी मदोन्मत्त हत्तीला वैराग्यचिंतनाकडे लावून विषयाशेचा नाश करावा.

काम हा चित्तरूपी भूमीत उत्पन्न होतो व याच्या वेदनेने मनुष्य न करण्यायोग्य अशी नीच कर्मे करण्यास प्रवृत्त होतो. हा काम मनाचे मंथन करतो, त्याचे ज्ञान नष्ट करतो म्हणून त्याला मन्मथ असेही नांव आहे. एकदा ज्ञान नाहीसे झाले म्हणजे स्त्रियांच्या निंद्य व दुर्गंधी शरीराविषयी प्रेम उत्पन्न होते व कामाने अंध होऊन अनेक प्रकारची अनीती करण्याची प्रवृत्ती वाढते. स्वस्त्री-परस्त्रीचा विचार राहात नाही. परस्त्रीकडे पापबुद्धीने पाहण्यापासून प्रसंगी मरावे लागेल, राजा तीव्र दंड देईल, कीर्तीला बट्टा लागेल, धर्मभ्रष्ट व्हावे लागून सत्यार्थ-बुद्धीचा नायनाट होईल, मरणानंतर नकरातील भयंकर दु:ख असंख्यात कालपर्यंत भोगावे लागेल, पुनरपि पशुयोनीत उत्पन्न व्हावे लागून तेथील दु:ख भोगावे लागेल. तेथून पुन:कुमनुष्य-योनीत जन्म घ्यावा लागून तेथे आंधळा, पांगळा, कुबडा, रोगी, दरिद्री, इंद्रियहीन, बहिरा, मुका व्हावे लागून चांडाळासारख्या नीच योनीत जन्म घ्यावा लागेल. पुन:त्रसस्थावर योनीत जावे लागेल. याप्रमाणे एकसारखे परिभ३ण चालू राहील या गोष्टींचा मुळीच विचार मनात येत नाही. कामाच्या शब्दार्थावरूनच त्याची शक्ती प्रगट होते कं म्हणजे खोटा, दर्प म्हणजे गर्व उत्पन्न करणारा म्हणून याला कंदर्प असे नांव आहे. दुष्ट संकल्प उत्पन्न करून दु:ख देणारा म्हणून याला कंदर्प असे म्हटले आहे. तिर्यंच योनीत आणि मनु्ययोनीत यामुळेच परस्पर द्वेष उत्पन्न होऊन मरेपर्यंत तंटे व वैर होते. म्हणून याला (मार(असे नांव आहे. संवराचा हा अरि म्हणजे शत्रु आहे म्हणून याला संवरारि म्हणतात. ब्रह्म म्हणजे तप संयमादि क्रिया त्यापासून सुवति म्हणजे

चलायमान करणारा म्हणून (ब्रह्मसू(्सेही नांव आहे. याप्रमाणे कामाचे दोष दाखविणारी शेकडो नांवे आहेत. त्यांचा विचार करू न हा उत्पन्न न होईल असा उपाय योजणे अवश्य आहे.

कामविकार उत्पन्न न होण्यासाठी शरीर व आत्मा हे परस्पर अत्यंत भिन्न आहेत, या विचारांचा जोराचा संकल्प मनात करीत राहणे हाच एकमेव उपाय आहे. यास भेदविज्ञान म्हणतात. हे भेदविज्ञान झाले नसेल व पुष्कळसे शास्त्रज्ञान असेल तरी ते कामविकाराचा नाश करू शकत नाही. यासाठी वरील भेदविज्ञान प्राप्त करू न घेणे हेच ब्रह्मचर्य होय. ब्रह्मचर्यव्रताशिवाय इतर अनेक व्रते व तपश्चरण केले तरी ते व्यर्थ आहे. ब्रह्मचर्याशिवाय काय्र लेश करणे निष्फल आहे. बाह्यत: स्पर्शनेंद्रियच्या सुखावरच दृष्टी ठेवून त्यास आसम्र त न होता, अभ्यंतर परमात्म-स्वरू पाकडे व त्याच्या उज्ज्वलतेकडे लक्ष्ा देऊन, आत्मा कामविकाराने मलिन होणार नाही असाच प्रयत्न नेहमी करीत राहिले पाहिजे.

ब्रह्मचर्य व्रत पाळण्याने इहलोकी व परलोकी अशा दोन्ही लोकात शोभा वढ्र ते. आपले शील पाळले जावे, ज गात कीर्तीचा परिमल पसरावा, धर्मसाधन व्हावे, प्रतिष्ठा वढ्र ावी, अशी ज्यांना इच्छा असेल त्यांनी अत:करणात परमागामाचा उपदेश धारण करावा, परस्त्रीकडे पाहावयाचे नाही(त्यांच्याविषयी गोष्टी बोलावयाच्या नाहीत, त्यांच्या चेष्टा, राग-रंग, नृत्य वगैरे क्रियांकडे पाहावयाचे नाही, व्यभिचारी पुरुषाची संगत करावयाची नाही, अफू, गांजा, भांग, व गैरे मादक पदार्थ सेवन करावयाचे नाहीत, तांबूल, पुष्पमाला, अत्तर, सुगंधित उटत्या लावावाच्या नाहीत. या सर्व क्रियांपासून परिणाम बिघडून व्रतभंग होण्याचा संभव आहे. म्हणून या सर्व कारणआंचा त्याग केला पाहिजे. गाणे, बजावणे, नृत्य, श्रवण करू नये. रात्री भोजन करू नये. भपकेदार पोशाख किंवा सब्यतेला सोडून वस्त्राभरकणे धारण करू नयेत. एकांती कोणत्याही स्त्रीशी संबंध ठेवू नये. रसनेंद्रियाची लंपटता टाकावी. एक जिभेच्या लंपटतेमागे शेकडो दुसरे दोष अंगात शिरतात. त्यामुले आपले श्रेष्ठत्व, कीर्ती व धर्म सर्व नाहीसे होतात. जिव्हेन्द्रियलंपट पुरुषाचा संतोष नाहीसा होतो. समभाव त्याच्या स्वप्नातही राहात नाही. लोकव्यवहार भ्रष्ट होतो. ब्रह्मचर्य नाहीसे होते. म्हणून आत्महितेच्छु परुषांनी या सर्व गोष्टींचा त्या करू न ब्रह्मचर्यव्रताचे पूर्णपणे पालन होईल अशीच क्रिया सदैव करावी.

याप्रमाणे दशलक्ष्ाणिक धर्माचे स्वरू प भगवंतांनी सांगितले आहे. ज्याच्या ठायी ही दहा लक्ष्ाणे प्रगट होतात त्यालाहा धर्म घडतो.

सारांश

उत्तम क्षमा-मार्दवादिक धर्माचा घात करणारे क्रोध वगैरे वगैरे विकार आहेत. या विकारांमुळे अनेक दोष उत्पन्न होतात हे मनात आणून, क्षमादिगुण धारण व्हावेत अशी भावना वारंवार ठेवावी. क्षमा धारण करणे म्हणजे आपल्या प्राणाची, धनाची, कीर्तीची धर्माची, व्रतशील-संयमसत्याची रक्ष्ाा करणे आहे. कलह करण्यापासून होणाऱ्या दु:खाचे शमन करण्यास क्षमा हीच समर्थ आहे. अनेक प्रकारचे उपद्रव व वैर यापासूनही क्षमाचरक्ष्ाण करणारी आहे. क्रोध हाधर्म, काम आणि मोक्ष यांचा मुळापासून नाश करणारा आहे. क्रोधामुळे स्व:ताच्या प्राणाचा नाश होतो. क्रोधापासून प्रचंड रौद्रध्यान उत्पन्न होते. क्रोधीपुरुष तळ्यात, विहिरीत, समुद्रात उडी टाकून मरण पावतो. तो शस्त्रघात, विषयभक्ष्ाण, झंपापात वगैरे अनेक कुकर्मांनी आत्मघात करू न घेतो. दुसऱ्याचा प्राण घेत असता क्रोधी पुरुषाला दया येत नाही. क्रोधी पुरुष आपल्या पित्याला, पुत्राला, भावाला, मित्राला, मालकाला, गुरू ला, सेवकाला मारण्यास उद्युक्त होतो. क्रोधी पुरुष नरकाला पात्र होतो. क्रोधी पुरुषाची सर्वांना भीती वाटते. तो धर्माचा नाश करणारा आहे. क्रोधी पुरुष नरकाला पात्र होतो. क्रोधी पुरुषाची सर्वांना भीती वाटते. तो धर्माचा नाश करणारा आहे. क्रोधी पुरुष सत्य बोलू शकत नाही. नेहमी स्वत:ला, धर्माला व परम शांतीला भस्म करणाऱ्या

कुवचनरूप अग्नीला उत्पन्न करणारा आहे. क्रोधी पुरुष धर्मात्मा, संयमी, शीलवान अशा मुनी व श्रावकावर चोरीचे व इतर अन्यायाचे खोटे आरोप करून त्यांना कलंकित करीत असतो. क्रोधाच्या प्रभावाने ज्ञान कुज्ञान बनते, आचरण विपरीत होते, श्रद्धान भ्रष्ट होते, अन्याय प्रवृत्ती वाढते, नीतीचा नाश होतो, स्वभाव हट्टी बनतो, धर्माच्या उलटा मार्ग स्थापन करण्याची बुद्धी उत्पन्न होते. धर्म, अधर्म, उपकार, अपकार यांचा विचार राहात नाही. म्हणून तो कृतघ्न बनतो. याप्रमाणे एका क्रोधामुळे हजारो दोष उत्पन्न होतात. ज्याला बीतराग धर्म साधन करावयाचा असेल त्याने कधीही क्रोधवश होऊ नये.

मार्दव म्हणजे कठोर किंवा निर्दयी विचार सोडून नेहमी कोमल परिणाम धारण करणे, या गुणाने गुरू विषयी व देवाविषयी अत्यंत पूज्यभाव उत्पन्न होतो. ज्याचे परिणाम अतिकोमल असतात त्यालाच सज्जनांनी साधू म्हटले आहे. ज्याच्या ठायी मान नसून अत्यंत नम्रता असते त्यालाच ज्ञान प्राप्त होते. विनयशील नम्र पुरुषाला जो गुण शिकवावा अथवा जी कला शिकवावी त्यात तो तयार होते. सर्व धर्माचे व विद्येचे मूळ विनय आहे. विनयी पुरुषच सर्वांना प्रिय होतो. इतर कोमतेही गुण नसून फक्त विनय गुणानेच पुरुषांना सभ्य लोकात मान मिळतो. विनय अंगी असणे हे बहुमूल्य आभूषण धारण करण्यासारखे आहे. ज्याचे परिणाम कोमल असतात त्याच्यच अंगी दया असते. मार्दव धर्माचा अंगीकार करण्यापासून स्वर्गलोकातील वैभव व क्रमाने निर्वाणपदाची अविनाशी संपदा प्राप्त होते. उद्धटता अथवा गर्व धारण करणाऱ्या पुरुषावर उपदेशाचा अथवा शिक्षणाचा परिणाम होत नाही. साधुपुरुषांना अशा उद्धत पुरुषांचीसंगती मुळीत आवडत नाही. ते अशा लोकापासून दूर राहू इच्छितात. पाषाणात जलाचा प्रवेश होतनाही तसेच उद्धत पुरुषांच्या अंत:करणात सद्‌गुरूच्या उपदेश प्रविष्ट होत नाही. दुसरे उदाहरण असे पाहा की, एखादा पाषाण अथवा लाकूड जर नरम असेल तरच त्यावर मनोदयाप्रमाणे सुंदर आकृती तयार करता येते. पण नरमपणा जर त्या पाषाणात व लाकडा नसला तर शिल्पकाराच्य हत्याराचा स्पर्श होताच एकदम त्याला चीर पडून तुकडा पडतो. त्यामुळेशिल्पकाराच्या इच्छेप्रमाणे आकृती तयार होत नाही. याप्राणेच उद्धत अथवा गर्विष्ट पुरुषावर उपदेशाचा परिणाम होत नाही. गर्विष्ठ पुरुष कोणालाही प्रिय नसतो. कारणाशिवाय त्याचे सर्व लोक वैर करू लागतात. मरणोत्तर तिर्यंच योनीत उत्पन्न होऊन असंख्यात काल अनेक प्रकारचे दु:ख व तिरस्कार सोसावे लागतात. म्हणून गर्व सोडून नम्रपणा धारण करावा म्हणजे मार्दव धर्म अंगी आणण्याचा प्रयत्न करावा.

कपट हे सर्व अनर्थाचे मूळ आहे. कपटामुळे प्रीती आणि विश्वास नाहीसा होतो, कपटी पुरुषामध्ये असत्य, छळ, निर्दयता, विश्वासघात वगैरे अनेक दोष भरलेले असतात. गुणाचा लवलेशही त्या पुरुषाच्या अंगीसापडणे मुष्कील. कपटी पुरुषाची जगात अपकीर्ती होते. परलोकी नरकितिर्यंचादि गतीत उत्पन्न व्हावे लागून अनंत दु:खभोगावे लागते व असंख्यात काल परिभ्रमण सुटत नाही. म्हणून प्रत्येकाने कपट सोडून आर्जव म्हणजे सरळपणा हा एक धर्म आहे तो धारण करावा. सरळपणा ज्याच्या अंगी असतो त्याच्या ठायी सर्व गुण भरलेले असतात. सर्व लोक त्यावर प्रीती करतात व त्यावर विश्वास टेवतात. परलोकी त्या पुरुषाला देवादिकही ज्याला मान देतात अशी इंद्रमहेंद्राची पदवी प्राप्त होते. यावरून सरळ परिणाम ठेवणे यातच आत्म्याचे हित आहे असे सिद्ध होते.

शौचधर्म म्हणजे आत्मा वशरीर पवित्र ठेवणे, शुचि याचा शब्दश: अर्थ पवित्रता, निर्मलता असा आहे. ज्याची आहारादिक सर्व प्रवृत्ती हिंसारहित असते, हिंसा होईल या भीतीने जो नेहमी सावधानतेने प्रत्येक क्रिया करीत असतो, दुऱ्याचे धन व स्त्री यांची स्वप्नात देखील इच्छा करीत नाही, त्यालाच निर्मल आचरण घडते. जगात सर्वत्र त्या पुरुषालाच पूज्य मानले जाते. निर्लोभी पुरुषावर सर्व लोक विश्वास टेवतात. अशी निर्लोभवृत्ती ठेवणे हेच जगात उत्तम मानले जाते. यापासून स्वर्गमोक्षादिकांची क्रमाने प्राप्त होते. निर्लोभी पुरुषाची जगात कीर्ती पसरते. या

उलट लोभी पुरुष अत्यंत अपवित्र व अनेक दोषांनी भरलेला असतो. नेहमी त्या पुरुषाचा निंद्य कर्म करण्याकडे ओढ असतो. त्याला ग्राह्याग्राह्य, खाद्याखाद्य, कृत्याकृत्य याचा विचार राहात नाही. तो इहलोकी निंद्य, धर्मपराङ्मुख व निर्दय बनतो. धर्म, अर्थ, काम या तीन पुरुषार्थांचा नाश करून कुमरणाने दुर्गतीला जातो. त्याच्या अंत:करणात सद्गुणाला प्रवेश करण्यास वाव मिळत नाही. त्यामुळे त्याला अचिंत्य दु:ख इहलोकी भोगावे लागतेच व परलोकी तर अपार दु:ख प्राप्त होते. त्यापेक्षा लोभ सोडून येथे धारण करणे उत्तम आहे.

सत्य भाषण करणाऱ्या पुरुषात वरील सर्व गुण असतात. त्याच्या ठायी कपट वगैरे दोष नसल्याने सर्व जगात त्याची मान्यता होते. परलोकी देखील सर्व देव, मनुष्य ज्याची आज्ञा शिरसावंद्य मानतील अशी अवस्था प्राप्त होते. असत्यभाषण करणाऱ्यांची इहलोकी सर्वत्र निंदा व अपकीर्ती होतेच वकोणीही त्यावर विश्वास ठेवीत नाही. आप्तवर्ग, बंधुमित्रादि देखील अवज्ञा करून त्याचा त्याग करतात. राजा खोटे बोलणाराची जीभ कापतो, त्याचे सर्वस्व हरण करून दंड देतो. परलोकी तिर्यंच योनीत उत्पन्न व्हावे लागते व तेथे बोलण्याचे सामर्थ्य नसते. एकेंद्रियापासून विकलेंद्रिया पर्यंत अनंत पर्याय त्या योनीत धारण करून दु:ख भोगावे लागते. यासाठी सत्यधर्म धारण करून राहणे श्रेष्ठ आहे.

संयमधर्म धारण करण्यापासून आत्म्याचे हित होते. हा धर्म धारण करणाऱ्या पुरुषाची इहलोकी चोहोकडे-पूज्यता होते. कोणतेही पाप त्याच्या अंगी जडत नाही व परलोकी अचिंत्य सुखाची प्राप्ती होते. असंयमी पुरुष प्राणघात व विषयानुराग यामध्येच सदैव लीन असतो. त्यामुळे त्यास अशुभ कर्माचा बंध होतो. म्हणून नेहमी संयम धर्म पाळण्यातच जीवाचे हित आहे.

तप धारण करण्यापासून कर्माचा संवर आणि निर्जरा होते. तप हेच आत्म्याला कर्ममलरहित करते. तपाच्या प्रभावाने येथे ऋद्धी प्रगट होतात. याप्रमाणे तपाचा अचिंत्य प्रभाव आहे. तपाशिवाय काम आणि निद्रा जिंकली जात नाही. तपाशिवाय इच्छेचा अभाव होत नाही. इंद्रियांच्या विषयंचे दमन, आशारूपी पिशाचिणीचा अभाव, कामविजय हे सर्व तपापासूनच होणारे आहेत. तपश्चरण करणारा पुरुष उपसर्ग किंवा आपत्ती प्राप्त झाली तरी आपल्या रत्नत्रयधर्मापासूनढळू शकत नाही, म्हणून तपश्चरण करणे योग्य आहे. तपाशिवाय संसारातून सुटका होणे शक्य नाही. साम्राज्याधिपति व चक्रवर्ती महामंडलेश्वर राजांनी देखील ऐहिक वभूती व राज्य सोडून जेव्हा तपोवृत्ती धारण केली तेव्हाच त्यांना त्रैलोक्यपूज्य अशी निर्वाणपदवी प्राप्त झाली व ते जग द्वंद्य झाले. या उलट जे तपश्चरण सोडून मोहवश होऊन पुन: राज्यग्रहण करतात त्यांची जगात अत्यंत छी: थू होते. म्हणून तपश्चरण सोडून राज्यग्रहण करण्याचा विचार कधीही मनात आणू नये. तपस्चरणाइतकी श्रेष्ठ वस्तू दुसरी त्रैलोक्यात नाही. त्याचा यथाशक्ति अंगीकार करण्याचा प्रयत्न करीत असावे.

त्यागधर्माचे लक्षण पूर्वी सविस्तर वर्णिले आहेच. सारांश इतकाच की, परिग्रहाविषयी आसक्ती न ठेवता आत्मकल्याणाकडे प्रवृत्ती ठेवावी. कारण परिग्रहाइतके जबरदस्त ओझे जगात दुसरे नाही. सर्व प्रकारचे दु:ख, दुर्ध्यानक्लेश, वैर, वियोग, शोक भय, अपमान वगैरे परिग्रहापासून उत्पन्न होतात व ते परिग्रहाची इछाठेवणाऱ्याला अत्यंत पीडा देतात. जसजसा परिग्रह कमी तसतसे दु:ख कमी. जसे एखाद्या पुरुषाच्या डोक्यावर अतिशय ओझे लादलेले असले म्हणजे तो पुरुष त्या ओझ्यायने बेजार होतो, ते ओझे थोडे थोडे कमी करीत गेले म्हणजे त्यास सुख वाटते, तसे परिग्रहाची वासना कमी होत गेली की सुख होते. सर्व प्रकारचे दु:ख व पाप यांचे उगमस्थान परिग्रह आहे. जसे अनेक नद्या समुद्राला मिळाल्या तरी त्याची तृप्ती होत नाही अथवा अग्नीत कितीही इंधन घातले म्हणून तो तृप्त होत नाही, त्याप्रमाणे हा आशारूपी खड्डा अगाध आहे. याचा ठाव कोणालाही लागत नाही. प्रतिदिवशी हा भरावा म्हणून जितके धन टाकावे तितका तो मोठा दिसू लागतो. तो मोठ्या थोरल्या निधने देखील भरावयाजोगा नाही.

मग त्यात इतर संपत्ती कितीही आणून टाकली तरी त्याने काय होणार(तो फक्त जसजसे परिग्रहाचा त्याग करीत जावे तसतस भरत जातो. म्हणून सर्व दु:खापासून मुक्त होण्यास फक्त हा त्यागधर्म समर्थ आहे, त्याअर्थी अंतरबाह्य परिग्रह सोडून बंधनरहित होण्याकरिता त्यागधर्म धारण करणे योग्य आहे. यापासूअनंतसुख प्राप्त होईल. परिग्रहाच्या बंधनात सापडलेल्या जीवाची मुक्ती परिग्रहाचा त्याग केल्यापासूनच होणारी आहे.

आकिंचन्यधर्माचा सारांश असा आहे- हा धर्म धारण करतांना पुढील चिंतन करावे, ((हे आत्मन(हा संसार. हा देह, स्त्री, पुत्र, मित्र, धन, धान्य,राज्यैश्वार्यादिक विभूती यापैकी एक परमाणुक देखील तुजा नाही. हे सर्व पुद्गलद्रव्य असून विनाशिक व अचेतन आहे. या परद्रव्याविषयी (अहंबुद्धि(दर्शन मोहनीय कर्माच्या तीव्र उदयाने उत्पन्न होते. ती मला कधीही न होवो. कारण इतर सर्व परपदार्थ असून मी संकल्प-विकल्परहित अत्यंत निराळा आहे, अर्थात् अकिंचन आहे. असे अकिंचन भावनेचे चिंतन करण्याने आत्मा कर्ममल-रहित होऊन त्यांचा बंध येथेच नाहीसा होतो. हा धर्म साक्षात मोक्षाला कारण आहे म्हणून याचा अंगीकार करणे आवश्यक आहे.

ब्रह्मचर्य नामक दहावा धर्म धारण करताना कुशीलासंबंधी अत्यंत तिरस्कार मनात वागविला पाहिजे. कारण कुशील सेवन करणे हे महापातकात गणलेले आहे. संसार परिभ्रमणाचे ते बीज आहे. ब्रह्मचर्य व्रत पालन करणाऱ्याला हिंसादिक पंच महापातके मुळीच घडत नाही. सर्व गुण व ऐश्वर्य या एका ब्रह्मचर्य व्रतात एकवटून राहिले आहे. ते व्रत पाळल्यापासून मनुष्यात इंद्रिये वश ठेवण्याचे सामर्थ्य प्रकट होते व त्यामुळे त्याच्या कुलाला व जातीला अत्यंत शोभा येते. परलोकी या व्रताच्या प्रभावाने अनेक ऋद्धी प्राप्त होतात व देवयोनीत जन्म होतो, असे भगवंतानी वर्णिले आहे.

याप्रमाणे दशलक्षणधर्म हा आत्म्याचा स्वभाव आहे. हा धर्म परवस्तू नव्हे. क्रधादिक कर्मजनित उपाधी नाहीशी झाली की स्वयमेव आत्म्याचा यथार्थ स्वभाव प्रगट होतो. क्रोधाच्या अभावी क्षमा, मानाच्या अभावी मार्दव, कपटाच्या अभावी आर्जव, लोभाच्या अभावी शौच, असत्याच्या अभावी सत्य, कषायांच्या अभावी संयम, इच्छेच्या अभावी तप, ममत्वाच्या अभावी त्याग, परद्रव्याविषयी आत्मबुद्धीचा त्याग केला म्हणजे आकिंचन्य आणि वेदनीय कर्माच्या अभावी आत्मस्वरूप प्रवृत्तिरूप ब्रह्मचर्य असे दहा स्वाभाविक धर्म प्रगट होतात. हा धर्म कोणाला हिरावून घेता येत नाही, चोर याला लुटू शकत नाहीत. राजाला बळजबरीने नाहीसा करता येत नाही, स्वदेश अथवा परदेश यात याचे स्वरूप बदलत नाही, कोणी या धर्माचा बिघाड करू इच्छील तर ते शक्य नाही. कोणी पुष्कळसे द्रव्य देऊन हा धर्म विकत घेऊ म्हणजे तर तो त्याला मिळणार नाही. आकाशात, पाताळात, दिशाविदिशात, पर्वतावर, पाण्यात, तीर्थक्षेत्रात किंवा मंदिरात हा साचवून ठेवलेला नाही. म्हणून कोणालाही थोड्या अथवा बहुत श्रमाने तरी तो आणता येईल(हा आत्म्याचा खरा स्वभाव आहे. याचा लाभ सम्यग्ज्ञान व सम्यक्श्रद्धान यापासून होणार आहे. हा धर्म इतका सोपा आहे की, बालक, वृद्ध, तरुण, धनवान, निर्धन, बलवान, अशक्त, असहाय, रोगी, निरोगी वगैरे सर्वांना सहज स्वाधीन करून घेता येईल. हा धारण करण्यात कोणतेही दु:ख, अपमान,क्लेश, भय, विषाद, कलह, शोक वगैरे होत नाहीत. म्हणून हा दुर्लभ नाही. हा धारण व्हावा म्हणून फार मोठे ओझे वाहावे लागते अथवा देशांतर करावे लागते अथवा थंडी, ऊन, वारा यांच्या वेदना सहन कराव्या लागतात किंवा कोणाशी मोटा झगडा करावा लागतो असेही नाही. अर्थात् हा अत्यंत सुगम, संपूर्ण क्लेशरहित, स्वाधीन आत्म्याचे सत्यपरिणमन आहे. हा धारण करण्याने संसारपरिभ्रमण चुकून अनंत ज्ञानदर्शनसुखवीर्य प्राप्त होऊन सिद्ध अवस्था प्राप्त होते. याप्राणे ह्या दशलाक्षणिक धर्माचे संक्षेपत: स्वरूप वर्णिले.

शल्य

आता (नि:शल्यो व्रती(म्हणजे शल्याचा अभाव असेल त्यालाचा व्रती म्हटले आहे.शल्य ठेवणारा व्रती होऊ शकत नाही. म्हणून शल्याच्या स्वरू पाचा विचार करू . शल्य तीन प्रकारचे आहे.मायाशल्य, मिथ्यादर्शनशल्य व निदानशल्य. या तिन्ही शल्यापासून व्रतांचा घात होतो.शल्य याचा अर्थ काटा असा आहे.तेव्हा ज्यावेळी आपण धर्म धारण करण्याकरीता व्रतोपोषणे करू लागतो, त्यावेळी मनातून अगोदर कपट, मिथ्यात्व व निदान म्हणजे अमुक व्रतापासून अमुक फल प्राप्त व्हावे अशी इच्छा या तीन गोष्टी नाहीशा झाल्या तरच ते खरे व्रत होते व त्यापासून इष्ट साध्य होते. हे जर मनातून नाहीसे झाले नाहीत तर धर्म साध्य होणार नाही. म्हणून या तिहींना सन्मार्गातले काटे असे अलंकाराने नांव दिले आहे.

यातून निदान शल्याचे तीन भेद आहेत. एक प्रशस्तनिदान, दुसरे अप्रशस्तनिदान व तिसरे भोगार्थनिदान. ही निदानेच संसाराला कारण आहेत. १) संयम धारण करण्याकरिता उत्तम कुल, उत्तम संहनन, उत्कृष्ट बल, शुभ संगती व बंधुवर्गाची सहायता व उज्ज्वल बुद्धी वगैरे असावी. अशी इच्छा करणे याला प्रशस्तनिदान म्हणतात. २) या उलट अभिमानाकरिता वरील सर्व गुण व आचार्य गणधरतीर्थकराचे पद प्राप्त व्हावे, आपली आज्ञा सर्व जगाने मानावी, जगात सर्वांकडून आपला आदर व्हाव वगैरे इच्छा करणे याला अप्रशस्तनिदान म्हणतात. क्रोधाने इतरांचा आपला आदर व्हावा वगैरे इच्छा करणे याला अप्रशस्तनिदान म्हणतात. क्रोधाने इतरांचा नाश करण्याची इच्छा करणे अथवा अन्य स्त्री, पुत्र, राज्य, ऐश्वर्याचा नाश व्हावा असे इच्छिणे याचाही अप्रशस्तनिदानात अंतर्भाव होतो. ३) संयम धारण करू न घोर त पश्चरण करीत असता त्याचे फल इंद्रियांचे विषय, राजैश्वर्य, देवपद, अनेक अप्सरांचे प्रभुत्व, जातिकुलाचे श्रेष्ठत्व, चक्रवर्तित्व वगैरे भोग प्राप्त व्हावे अशी इच्छा करणे, यापासून दीर्घकालपर्यंत संसारपरिभ्रमण घडते, याला भोगार्थनिदान म्हणतात.

संयमाच्या प्रभावाने संपूर्ण कर्मांचा नाश होऊन अतींद्रिय अविनाशी निर्रवाणाचे अनंत सुख प्राप्त होते, असे असूनही त्यापासून विषयभोगाची इच्छा करणे हे चिंतामणि रत्न कवडीला विकण्यासारके वेडेपणाचे आहे अथवा अनेक मौल्यवान् रत्नांनी भरलेली नाव समुद्रातून जात असता तिला इंधनाकरिता तोडण्यासारखे आहे, अथवा आपल्या गळ्यातील रत्नमालेला दोरा पाहिजे आहे म्हणून ते तोडून फेकून देण्यासारखे आहे. अथवा राख पाहिजे म्हणून चंदन जाळून टाकण्याप्रमाणे आहे. निदान केल्याने पुण्य नष्ट होऊन पापाचा बंध होतो. निर्वांछक परिणामाने पुण्यबंध होत असतो. सम्यग्-ष्टी पुरुषाला भोगोपभोगांची मुळीच इच्छा नसते, त्याला अहमिंद्राचे सुख देखील विनाशिक व पराधीन वाटते. खरे सुख म्हणजे आत्म्याच्या स्वाधीन असलेल्या अतींद्र सुखाचा अनुभव हेच आहे. मग तो सम्यगृष्टी इंद्रियजनित संतापापासून महान दु:खाने भरलेल्या तृष्णारू पी संतापाला वाढविणाऱ्या व विषयांच्या आधीन अशा पदार्थाला सुख कसे मानील(ज्याने अमृताचा स्वाद घेतला त्याला दुर्गंधी, कडू व त्रास उत्पन्न करणारी पेंड आवडणार नाही, अथवा त्याची तो इच्छाही करणार नाही. सम्यग्दृष्टी पुरुषाला अशी इच्छा असते-

दुक्खक्खओ कम्मक्खओ समाहिमरणं च बोहिलाहो य।

एयं पत्थेदव्वं ण पत्थणीयं तदो अण्णं।।

अर्थ - माझ्या जन्म-मरण-क्षुधा-तृषादि-दु:खाचा क्षय होवो. आत्मगुण नष्ट करणाऱ्या मोहनीय, ज्ञानावरण, दर्शनावरण व अंतराय कर्माचा क्षय होवो. मला या पर्यायात चार आराधनासंयुक्त समाधिमरण प्राप्त होवो, रत्नत्रयाचा लाभ होवो. सम्यग्दृष्टी पुरुषाने एवढीच प्रार्थना करणे योग्य आहे. याशिवाय दुसरी कसलीही प्रार्थना या जन्मी व परजन्मी देखील करणे योग्य नाही.

संसारात परिभ्रमण करीत असता जीवाला उच्च कुल, नीच कुल, राज्य, ऐश्वर्य, लक्ष्मी, दारिद्र्य, दैन्य, रोग, सुस्वरूप, कुरूप, शक्ती, दौर्बल्य, पांडित्य, मूर्खत्व, स्वामित्व, सेवकत्व, राजत्व, रंकत्व, गुणवत्व, निर्गुणत्व हे अनंत वेळा प्राप्त होऊन नाहीसेही झाले आहेत. म्हणून अशा संयोग-वियोगरूप संसारात सम्यग्दृष्टी पुरुष अमुक प्राप्त झाले पाहिजे असे निदान करीत नाही. संसारात अनंतपर्याय दु:खाने प्राप्त झाल्यानंतर एखादा पर्याय इंद्रियजन्य सुखानुभव क्वचित प्राप्त होतो. पुन: अनंतपर्याय दु:खाने प्राप्त होतात. याप्रमाणे परिभ्रमण करीत असता इंद्रियजनित सुखही अनंत वेळा प्राप्त झाले आहे. आता पुन: ते सुख प्राप्त व्हावे अशी सम्यग्दृष्टी पुरुष कशी इच्छा करील(संसारात स्वयंभूरमण समुद्राती पाण्याइतके दु:ख भरले आहे व एका केसाच्या अग्रभागावरील पाण्याचे अनंतभाग केले असता एका भागाइतके इंद्रियजनित सुख आहे. एवढ्या अल्पसुखापासून तृप्ती कशी होईल(भोगोपभोग व इतर पदार्थांच्या संयोगाचे जितके सुख आहे त्याहून अनंतपट दु:ख त्यांचा वियोग झाला असता होणार आहे. ज्याचा संयोग होईल त्याचा खात्रीने वियोग होणारच असा नियम आहे. जसे मधाने माखलेली तलवार आपल्या जिभेने चाटणाऱ्याला क्षणभर गोडीचे सुख अथवा जसे किंपाकफल हे दिसण्यात फार मोहक दिसते व खाण्यातही गोड लागते पण प्राण्याचा घात करते, तद्वत् भोगजनित सुख आहे. एखाद्या पुरुषाजवळ पुष्कळ मौल्यवान रत्न असून त्याची किंमत आपणास थोडी मिळाली तरी आहे असे म्हणणून ती अल्प किंमतीत विकून टाकतो. पण हलक्या किंमतीच्या वस्तूचे मोल फार यावे अशी त्याने इच्छा केली तर ती पूर्ण होणार नाही. कारण भारी वस्तू सोईस्कर मिळाल्यास कोणीही घेईल, पण हलकी वस्तू जबर किंमतीत कोण शहाणा घेईल(याचप्रमाणे आपणाला स्वर्गातील ऐश्वर्य प्रा्त होईल असा पुण्यबंध केला व मागून निदान केले की मला या ऐवजी राज्यसंपदा प्राप्त व्हावी अथवा व्यंतरदेवाचा पर्याय प्राप्त व्हावा तर तसे होईल. निदान बांधण्याने अधिक पुण्य असल्यास त्याचा घात होऊन तुच्छ संपदा प्राप्त होते. पण पन: संसारपरिभ्रमण करावे लागते. जसे सुताच्या लांब दोरीने बांधलेला पक्षी दूर गेला तरी पुन: त्याच जागी येतो, तो कोठवर दूर उडून जाणार(त्याच्या पायात दोरी आहे. त्यायोगे त्यास लांब जास्त येणार नाही. याप्रमाणे निदान बांधणारा अति दूर म्हणजे स्वर्गात महर्द्धिकदेव झाला तरी तो पुन: संसारातच परिभ्रमण करील. देवलोकाला जाऊनही निदानाच्या प्रभावाने एकेंद्रिय तिर्यंचामध्ये, पंचेंद्रिय तिर्यंचामध्ये अथवा मनुष्य-योनीमध्ये येऊन पुन:पापसंचय करून दीर्घकाल परिभ्रण करील. अथवा कर्जदार मनुष्याला तुरुंगात बसविले असता तो तेथून काही मुदतीत पैसे न दिल्यास कर्जमुक्त होईल असा करार करून सुटून आला तरी तेवढ्या मुदतीत `पैसे न दिल्यास पुन: तुरुंगात जावे लागते. तद्वत निदान बांधणारा मनुष्य तपसंयमाच्या द्वारे पुण्यसंपादन करून स्वर्गलोकी जातो व तेथील आयुष्य पूर्ण झाल्यानंतर पुन: संसारातच परिभ्रमण करतो. सारांश-मुनि अवस्थेत अथवा गृहस्थावस्थेत मंदकषायाच्या प्रभावाने अथवा तपश्चरणाच्या प्रभावामुले अहमिंद्रपद अथवा स्वर्ग प्राप्त होईल. असा पुण्य-संचय केला असेल व मागाहून अमुक भोग प्राप्त व्हावे असे इच्छारूप निदान बांधले तर भवनत्रिक अशुभ देवात जाऊन तो जन्मेल. ज्याचे पुण्य अधिक असेल व तो अल्प पुण्ययोग्य निदान करील तर अल्पुण्यधारी देव होऊन उत्पन्न होईल. अधिक पुण्य धारण करणारा भवनत्रिक देवात जन्मणार नाही. स्वर्गमोक्षादिकाला देणाराअसा जो मुनी व श्रावकाचा उत्तम धर्म तो धारण करून ज्याने निदानबांधून बिघडविला, त्याने इंधनाकरिता कल्पवृक्ष तोडला असे होते. याप्रमाणे निदान शल्याचे दोष आहेत.

पूर्वी मायाचाराचे दोष सांगितले आहेतच. मायाचारी पुरुषाचे व्रत, शील, संयम वैरे सर्व व्यर्थ आहेत. भगवान् जनेंद्राचा धर्म धारण करावा अशी इच्छा असेल व आत्म्याच्या दुर्गतीला जाण्याचा मार्ग रोकावा असे वाटत असेल तर कोट्याविध उपदेशातील मुख्य उपदेश (माया-शल्य((कपट) अत:करणातून काढून टाकावे. कीर्ती आणि धर्माचा नाश करणाऱ्या मायाचाराचा त्याग करून सरलता धारण करावी. मिथ्यात्वाचे वर्णन पूर्वी केलेले आहे. ते मिथ्यात्वच सर्व

संसारपरिभ्रमणाचे बीज आहे. त्याच्या प्रभावानेच अनंतानंत परिवर्तन होत आहे. मिथ्यात्व सोडल्याशिवाय सत्यधर्माचा अंत:करणात प्रवेश होणार नाही, म्हणून मिथ्यात्वशल्य नाहीसे करावे. मायामिथ्यात्वनिदान या तीन शल्यांचा अभाव झाल्यावाचून मुनिश्रावकांचा धर्म साधणार नाही. तात्पर्य-नि:शल्य होणाराच व्रती होऊ शकेल.

दुष्ट माणसांची संगती धरू नये. त्यांच्या संगतीपासून पापाविषयी वाटत असलेली ग्लानी नाहीशी होते. पाप करण्याचा प्रसंग प्राप्त होईल अशा लोकांचा सहवास मुळीच ठेवू नये. जुगारी चोर, कपटी, परस्त्री-लंपट, जिव्हालोलुपी, कुलाचार, भ्रष्ट, विश्वासघातकी, मित्रद्रोही, गुरुद्रोही, अपकीर्तीची भीती न बाळगणारा, निर्लज्ज, पाप क्रियेमध्ये निपुण, व्यसनी, खोटे बोलणारा, असंतोषी अति लोभी, निर्दयी, कठोर परिणामी, कलह प्रिय, विसंवादी, कुचाळ, अभक्ष्य-भक्षक, वेश्यासक्त, मद्यपी व नीचकर्मी इत्यादि लोकांची संगत धरू नये. श्रावकधर्माचे रक्षण करून आपले कल्याण करून घ्यावयाचे असल्यास अग्नीसारख्या, विषयासारख्या दु:संगतीचा त्याग करावा. संगती ठेवावी तशी बुद्धी होत असते असा नियम आहे. अचेतन अशी माती फुलांच्याय संगतीने सुगंधी बनते. दुर्जनांच्या संगतीने सज्जन देखील आपला स्वभाव सोडून दुर्जन होतात. जसे थंड पाणी हे अग्नीच्या संगतीमुले आपला स्वभाव टाकून गरम होते, तसे उत्तम पुरुष देखील अधमाच्या संगतीने अधम होतात. दुष्टांच्या संगतीने त्यागी व संयमी पुरुषालाही दोष लागतो. कलालाच्या हाती दुधाचा तांब्या असला तरी लोक तो मदिरेचाच कलश असेल अशी शंका घेतात. अथवा कलालाच्या घरात दुग्धपान करणाऱ्या ब्राह्मणालाही लोक दारू पिणारा म्हणून दोष देतात. लोक दुसऱ्याची छिद्रे पाहात असतात. दुसऱ्याचे दोष सांगण्यात त्यांना फार गोडी वाटते. तुम्ही दुष्टांची अथवा दुराची लोकांची संगती धराल तर लोकनिंदेला प्राप्त होऊन धर्मावर अपवाद आणाल. म्हणून कुसंगती धरू नका. कुसंगतीने निर्दोष मनुष्य देखील दो,ी होऊन मिथ्यामार्गी बनतो. मिथ्यात्वाचा व कषायांचा परिचय या जीवाला अनादिकाला आहे. वीतरागभावाचा प्रादुर्भाव मोठ्या कष्टाने येथे जाला आहे, तो कुसंगतीमुळे एक क्षणात नाहीसा होईल. अनादिकालच्या मोहनीय कर्माचा प्रभाव जबरदस्त आहे. याच्या उदयाने विषय-कषायामध्ये कोणीही न शिकविता जीव आपोआप प्रवृत्त होतो. त्यात कुसंगती मिळाली म्हणजे अग्नीला वाऱ्याचे सहाय्य मिळाल्याप्रमाणे तो पराकाष्ठेचा दुष्ट बनतो. याकरिता कुसंगती सोडून सुसंगती धरावी.

सज्जनांच्या संगतीने दुष्ट देखील आपला स्वभाव सोडतात. सत्संगतीच्या प्रभावाने निर्गुणपुरुष देखील जगात मान्यता पावतात. निर्गंधी पुष्पे देखील देवाच्यासहवासाने मस्तकावर धारण केली जातात. एखाद्याला धर्मावर प्रीती नसल्याने परीषह सहन करून, इंद्रियांच्या विषयांपासून पराङ्मुख होऊन त्याग करवत नसला तरी त्याला संमयी, त्यागी, व्रती पुरुषांच्या संगतीने लोकलज्जेमुळे, भयाने, अभिमानानेअथवा कशानेही म्हणा पण विषयकषायापासून विरक्ती होण्याचासंभव आहे. मग ते स्वभवत:च मंदकषायी, धर्मानुरागी, पापभीरू आहेत त्यांना सत्संगतीलाभली तर ते स्यधर्माचे ग्रहण करून संसारातून मुक्त होतील यातसंशय बाळगण्याचे कारण नाही.ज्याच्या उपदेशामुले सम्यक् धर्माकडे प्रवृत्ती होईल, ज्याच्याय संगतीने अनेक लोक विषयकषायापासून विरक्त होऊन त्याग, संयम तपश्चरण करण्याततत्पर होऊशकतीलअशी न्यायमार्गी व धर्मचर्येचा धारक एक पुरुषही जगाला शोभवितो तोपुरुष धन्य समजावा. धर्मरहित व विषयकषायी पुष्कळ लोक असून काय उपयोग(एकच कल्पवृक्ष सर्वांचे दु:ख नाहीसे करून इच्छित फल देतो. विषाचे अनेक वृक्ष केवल दु:खाचे कारण बनतात. जगात सर्व अनर्थ कुसंतीपासून उत्पन्न झाले आहेत. कुसंगती नसेल तर जुगारी, चोर, परस्त्री लंपट, वेश्यासक्त, अभक्ष्यभक्षक, मद्यपी वगैरे लोकांच्या बुद्धीत विकार उत्पन्न होणार नाहीत. इहपर असा दोन्ही लोकांमध्ये आपले कल्याण इच्छिणाऱ्यांनी कुसंगती मुळीच धरू नये. उत्तम कुलात उत्पन्न होऊन व उत्तम धर्म प्राप्त होऊनही कुदेव, कुगुरू, कुधर्म, पाखंडी लोकांची जे उपासना करतात, भांग पीतात, तंबाखू खातात, अफू खातात, हुक्का पीतात, रात्रिभोजन करतात, वेश्येचे

उष्टे भक्षण करतात, जुवा खेळतात, चोरी करतात, चहाडी करतात, परधन-परस्त्रीची इच्छा करतात, जिव्हेंद्रियाचे लोलुपी बनतात, निर्दय परिणाम धारण करतात, खोटे बोलण्यात तरबेज होतात, दुसऱ्याला विघ्न करून संतोष मानतात, ते सर्व दुर्गतीला जाता. म्हणन कुसंगत सोडून सज्जनसंगत धरावी. असा योग पुण्यवान पुरुषालाच या कलिकालात घडून येतो.

वरील दुष्कृत्यांच्या गोष्टी टाळून ज्यांनी या जन्मात जैनधर्म धारण केला आहे त्यांनी स्वत:ची प्रशंसा व दुसऱ्याची निंदा करू नये. जे स्वमुखाने आपलीआपण प्रशंसा करतात त्यांची कीर्ती नाहीशी होते. अतिमानी अथवा अतिशय गर्व ज्याला चढलेला असेल त्याशिवाय इतर कोणीही आत्मप्रशंसा करीत नाही. आत्मप्रशंसा करणारा जगात य:कश्चित पुरुष गणला जातो व त्याचीलोक अवज्ञा करतात. आपणात विद्यमान असलेले गुण सांगितले व काही वेळाने ते नाहीसे जाले म्हणजे तो दोषपात्र बनतो. ज्यामध्ये दुसरा कोणताही दाखविता येण्यासारका दोष नसून फक्त आत्मप्रशंसा एवढाच दोष असेल तरी तो सर्वात मोठा दोष आहे असे जाणावे. आपल्या मुखाने आपली प्रशंसा नकरणे हा श्रे,ठतम गुण आहे. अशा पुरुषाच्या विद्यमान गुणांचा नाश होत नाही. आपल्या तेजाची प्रशंसा न करणारा सूर्य जगात प्रसिद्ध आहे. आपल्यात गुण नसताना आपलीप्रशंसा करणाऱ्या पुरुषाला गुणवान असे कोणीही म्हणत नाहीत. हावभाव, विलास, विभ्रम, शृंगार, अंजन, वस्त्रादि धारण करून स्त्रीप्रमाणे आचरण करणारा नपुंसक पुरुष स्त्री होत नाही. तो नपुंसकच म्हटला जातो. आपल्यात गुण विद्यमान असून त्याची कोणी प्रशंसा केली तर उत्तम पुरुष लज्जित होतो. सत्पुरुषांना आपल्या कीर्तीची आवड नसते. आपली कीर्ती श्रवण करून ते लज्जित होतात व आत्म-निंदा करून म्हणतात, ((अरेरे, जे आम्ही संसारी अनेक दोषांनी भरलेले त्या आमची प्रशंसा करून लोकआम्हावर जबरदस्त ओझे लादतात. जगात खरे प्रसंसायोग्य, ज्यांनी आपल्या आत्म्याची विशुद्धी केलीते किंवा तसे करू इच्छिणारे होत. त्यांनी कामक्रोधावर विजय मिळविला आम्ही संसारी रागद्वेषांनी सर्वत: माखलेले, इंद्रियांच्या विषयांनी तहानलेले, परिग्रहासक्त, अतिनिंद्य आहोत. आमचासर्व वेळ प्रमादात, धर्मसंपादनन करता व्यर्थ जात असतो. आम्ही महामूढ असून निंद्य आहोत. मनुष्यजन्म दुर्लभ, त्यात जैनधर्म लाभणे अतिशय दुर्लभ, अशा स्थितीतही ज्यांनी प्राप्त झालेला धर्मसोडून विषयसेवनास अंगीकारिले त्यांनी घरात उत्पन्न झालेला कल्पवृक्ष तोडून विषवृक्ष लाविला असे म्हणावेलागते. अथवाचिंतामणीरत्न प्राप्त झाले असूनते कावळ्याला उडविण्याकरिता फेकून दिल्यासारखे आहे, अथवा ते रत्न काचेच्या मोबदल्यात विकण्यासारखे आहे. मनुष्यजन्मातील प्रत्येक क्षण कोट्यवधी रुपये दिले तरी मिळणारा नाही. तो व्यर्थ जात आहे. लोकांची वृत्ती व लोकांची रागद्वेषाची प्रवृत्ती पाहून आ्ही कषाय करून दुर्ध्यानात मनुष्यजन्म व्यर्थ घालवीत आहोत. त्याअर्थी आमच्यासारखा निंद्य दुसरा कोण असे शकेल((याप्रमाणे आपली निंदा करीत असणाऱ्या उत्तम पुरुषांना आत्मप्रशंसा कशी आवडेल(ते सदैवआपण जघन्य आहोत असे मानतात.जे स्वमुखाने आपली प्रशंसा करतात त्यांना नीचकर्माचा बंध होतो. इहलोकी त्यांची फजिती होते. सत्पुरुष आपले गुण आपल्या मुखाने उच्चारीत नाहीत. निर्मल आचरणाने त्यांचे गुण आपोआप प्रसिद्ध होतात. चंद्राची शीतलता, उद्योत व आल्हादकत्व हे गुण वर्णन केल्यावाचूनही लोक समजू शकतात.

परनिंदा कधीही करू नका. यासारखेदुसरे पाप जगात नाही. परनिंदा ही महान् वैर उत्पन्न करण्याला व दुर्ध्यान उत्पन्न करण्याला, कलहाला, भयाला, दु:खाला, पश्चात्तापाला, शोकाला, विसंवादाला व अप्रीतीला कारण आहे. यापासून आपली जगात निंदा होते. परनिंदा करणारा आपला धर्म, यश व मोठेपणा यांचा नाश करून घेतो. लोकांचे दोष प्रगटकरू नआपण निर्दोष बनावे अस इच्छिणारा, लोकांनी औषध खाऊन आपला रोग बरा व्हावा असे इच्छिणाऱ्यासारका मूर्ख आहे. कोट्यावधी दोषांत शिरोमणी असा हा परनिंदा-दोष आहे. तुम्ही जैनधर्म दारण केला आहे. त्याअर्थी दुसऱ्याचे दोष आपल्या मुखावाटे काढता कामा नये. सत्पुरुषांना दुसऱ्याचे दोष पाहून लाज वाटते. म्हणून ते आपल्या सामर्थ्यानुरूप परदोष झ

ााकण्याचा प्रयत्न करीत असतात. सत्पुरुष जसे आपणा स्वत:वर येणाऱ्या अपवादाला भीत असतात, तद्वत दुसऱ्यावर अपवाद देण्यालाही ते भितात. संसारी जीवांचे ज्ञानावरण, दर्शनावरण कर्माच्या प्रबल उदयानेअज्ञान वढ़ त जाते व मोहनीय कर्माचत्याउदयाने ते रागी, द्वेषी, कामी, क्रोदी, लोभी,मानी, कपटी बनतात. ते भयभीत, शोकग्रस्त व ग्लान होऊन रति व अरति कर्माच्या वश झाल्यामुले नाना प्रकारचे विकार त्यांच्या मनात उद्भवतात. जसे दारू पिणारा मनुष्य परवश होऊनस्वत:ला विसरतो व धत्तुरा खाऊन उन्मत्त चेष्टा करणाऱ्याप्रमाणे आपणही उन्मत्त बनून निंद्य चेष्टा करू लागतो, अथवा वात्तपित्ताने उन्तत्त झालेला परवश होऊन बडबड करतो तद्वत संसारी जीव विषयकषायाच्या वश होऊन निंद्य चेष्टा करतात. त्यांना करुणा धारण करणाऱ्या अशा मी सोडविले पाहिजे, असे असता उलट त्यांची निंदा कशी करू (दुसऱ्यावर अपवाद देऊन आजपर्यंत अनेकदा निंद्य पर्याय प्राप्त करू न घेतला व दुर्गतिगमन करू न पुष्कळ तिरस्कार सोसला. आता तरी परनिंदा त्याग करू दे. ((मला परनिंदा करण्यात मौन घडो. माझे सर्व आयुष्य सर्व जीवासी प्रिय, हित व मधुर भाषण करण्यात जावो((अशी सम्यग्दृष्टी प्रार्थना करीत्सतात. जैनधर्मी लोक तर गुणग्राहीच असले पाहिजेत. मिथ्यादृष्टीलोकांचे व तीव्र क,ाय असणाऱ्यांचेमिथ्या आचरण पाहून ते वैर-बुद्धीने त्याची निंदा करीत नाहीत व त्यावर काही अपवाद आला तर बरे असे पण इच्छीत नाहीत. अनादि मिथ्यात्व व इतरदोषापासून अनंतकाल दु:ख होते असे जाणून करुणाबुद्धीने, मंदक,ायी जीवांना ते गुणदोषाचे स्वरू प समजावून सांगतात.

निद्रा, आळस प्रमाद यांना जिंका. निद्रा ही संपूर्ण धर्माचा अभाव करणारी आहे. ज्याने निद्रा जिंकली नाही त्याला षडवश्यके, स्वाध्याय, ध्यान, जपजाप्य वगैरे उत्तम कार्य मुळीच घडत नाहीत. मुनीश्वरांना तप, निद्रा जिंकण्याकरिताच करावेलागते. निद्रा ही दर्शनावरणकर्माच्याउदयापासून उत्पन्न होणारी असून सर्वगाती आहे. ती आम्त्याला अचेतनकरते. ज्याने तिला जिंकले नाहीत्याच्या सर्व हितरू प कार्याचा नाश झालाच असे समजावे. तो शास्त्रपठण करू लागला अथवाजिनसूत्र श्रवण करू लागला व त्यावेळी जर त्याला झोप आलीत्याला काय समजणार(उलट जिनसूत्रांच्या श्रवणपठनाविषयी अरुचीउत्पन्न होईल. ध्यान, सामायिक करतातना झोप आली तर आत्मध्यान, जाप्य, सामायिक, द्वादश भावाना वगैरे सर्व नाहीशा होतील. झोपेमध्ये जीव एकेंद्रिय जीवासारखा होतो. त्या पुरुषामधील सर्व ज्ञान झ ोपेमध्ये नाहीसे होते. जोपेत अबुद्धिपूर्वक अनेक विकल्प मनात उत्पन्नहोतात. बुद्धिपूर्वक आत्म्याचे कल्याण करणाऱ्या भावनेचा जोपेत अभाव असतो. दिवसा झोप घेण्यामध्ये दर्शनावरण कर्माचे आस्त्रव होतात. मुनीश्वर तर एक प्रहर रात्र उलटल्यानंतर खेदप्रमाद दूर होण्याकरित मध्यरात्रीच्या दुसऱ्या प्रहरात झोप घेतात. त्यावळी सुद्धा अल्प निद्रा घेऊन जागृत होताच द्वादश भावनेचे चिंतन करू लागतात. पुन: थोडीशी निद्रा घेऊन पुन: जागृत होऊन धर्मद्यनात लीन होतात. याप्रमाणे मधल्या दोन प्रहरात देखील अनेक वेळा जागृत होऊन धर्मद्यान करीत र्‌हतात. कदाचित एक मुहूर्तप्रमाण निर्देत अचेतन राहिले तर तेव्ढ ी देखील निद्रा अधिक समजून ती कमी व्हावी म्हणून एक दोन, तीन चार, पाच वगैरे उपोषणे, रसपरित्याग वगैरे तीव्र तपश्चरण करू न निद्रेचा अभाव करतात. निद्रा व काम जिंकण्याकरिता अनशनादि तप निरंतर करतात. निद्रेत वचनकायेची सावधगिरी नाहीशी होते. ज्यांना उत्तम मनुष्यजन्म आणि उत्तम धर्म यांचा नाश करू न एकेंद्रियाप्रमाणे आपले आयु,्य पूर्ण करावयाचे असेल तेच अतिशय निद्रा घेतात. दिवसा झोप घेणाऱ्याचे व्रत, संयम नाहीसे होते. आळस व श्रम नाहीशी करण्याकरिता रात्री थोडी निद्रा घेणे हेच योग्य आहे. निद्रा आळस वगैरे जीवाचे अंतर्गत मोठे वैरी आहेत. झ ोपेत हेयोपादेय, कार्याकार्य, हिताहित, योग्यायोग्य याचा विचार राहात नाही. निद्रा जिंकल्याशिवाय इहलोकाच्या सर्व कार्याचा नाश होतो. म्हणून ज्यांना विद्या, विनय, तप, संयम, स्वाध्याय, ध्यान, ज्याप्य वगैरे प्राप्त करू न घ्यावयाची इच्छा असेल त्यांनी निद्रेला जिंकले पाहिजे.

आठ प्रकारच्या शुद्धी

या अष्टशुद्धी परम वीतरागी साधु मुनीश्वरांनाच होत असतात. तथापि साधुपदाची इच्छा करणाऱ्या गृहसथाला याची माहिती असणे जरू र आहे. म्हणून त्याविषयी विचार करणे अवश्य आहे. १) भावशुद्धि, २) कामशुद्धि, ३) विनयशुद्धि, ४) ईर्यापथशुद्धि, ५) भिक्षाशुद्धि, ६) प्रतिष्ठापनाशुद्धि, ७) शयनासनशुद्धि, ८) वाक्यशुद्धि. या आठ प्रकारच्या शुद्धी आहेत. यातून -

१) भावशुद्धि - मोहनीय कर्माच्या क्षयोपशमापासून उत्पन्न होणारी जी मोक्षमार्गाविषयी अभिरुची त्यामुळे परिणामांची निर्मलता होते ती अशी - ((हा रत्नत्रय-मार्गच सत्य आहे. याशिवाय अन्य सर्व मार्ग संसारात बुडविणारे कुमार्ग होत. आत्म्याचे हित मोक्ष आहे. तो मोक्ष कर्मबंधनांनी रहित आहे व ते कर्मबंधन रत्नत्रयापासूनच नाहीसे होणारे आहे.((अशा प्रकारच्या दृढ श्रद्धान व ज्ञानापासू नसंसार-देह-भोगाविषयी उत्पन्न झालेली वीतरागता हीच संपूर्ण रागद्वेषादि मल नाहीशी करू न मन निर्मल करते. या निर्मलतेलाच भावशुद्धी म्हणतात. कारण विचारामधून विषयांची इच्छा रागद्वेषादि उपद्रव व मिथ्यात्व नाहीसे झाल्यावाचून मुनीचे व श्रावकाचे आचार शुद्ध होत नाहीत. वाळलेल्या मऊ व स्वच्छ जमिनीवर रांगोळी काढली असता ती सुंदर व खुलून दिसते, तीचजर चिखलाने भरलेल्या एखाद्या जमिनीवर नामांकित चिताऱ्याकडूनकाढविली तर चांगली निघणार नाही. याप्रमाणे मिथ्यात्व कषायादिकांनी ज्यांचे अंत:करण लिप्त झाले आहे, त्यांना सम्यग्ज्ञान व चारित्र होत नाही.

२) कायशुद्धि - साधूना शरीरशुद्धी कशी होते(ज्यांना सुताची, सेशमाची, सणाची, गवताची, लोकरीची, चामड्याचीव सालीची देखील वस्त्रप्रावणे ठेवावयाची नाहीत, तसेच अंगाला भस्म पण लावावयाचे नाही, सर्व प्रकारचे आभरणालंकार व स्नान, गंधविलेपन, संस्कार करावयाचे नाहीत. अंगावर धूळ वगैरे पदार्थ येऊन घामाशी संलग्न होऊन राहिले तरी ते काढून शरीर स्वचछ करावयाचे नाही, नाक, तोंड, डोळे, कपाळ, भुवया, डोके, बाहू, हात, बोटे वगैरेचे अनावश्यक हलनचलन पण ज्यांना करावयाचे नाही, ज्यांना आपल्या दैनंदिन क्रिया अत्यंत सावधानतेने कराव्या लागतात, त्यांचे मन आत्मचिंतनात सदैव गुंतल्याने बाह्य पदार्थाविषयी कोणताही विकल्प उत्पन्न होत नाही. अशी अवस्था प्राप्त झाली म्हणजेच खरी आत्मशुद्धी होत. म्हणून त्यांना बाह्य शुद्धीची आवश्यकता भासत नाही. अशी शुद्धी दिगंबर साधूंनाच होते. ते सर्व आपली क्रिया यत्नाचारपूर्वक करीत असतात. श्रावकाने एकदेशशुद्धी करावी. त्याने जी वस्त्रे, आभरणे आप्लाय अंगावर घालावयाची असतात ती अशा प्रकारची घालावी की त्यापासून आपणाला किंवा इतराला कामबुद्धी उत्पन्न होणार नाही, अभिमान व भय उत्पन्न होणार नाही. लोकात बरे दिसेल असा, आपल्या दर्जास शोभेल असा व आपल्या वयास योग्य असा पो,ाख करावा व आपल्या शरीराची व अवयवाची वागणूक, बोलणे, चालणे, बसणे, निजणे, रागद्वेषादि अभिमान वगैरे क्रिया निर्दोष करण्याविषयी जपत असावे. ही गृहस्थांची कायशुद्धि जाणावी.

३) विनयशुद्धि - अरिहंतादि परमगुरुच्या पूजेत मग्न होते,सान्यग्ज्ञानादिकामध्ये यथाविधी भक्ती ठेवणे, नेहमी गुरूच्या मर्जीप्रमाणे वागणे,प्रश्न करण्यात,स्वाध्यायात,नाचनेत,चर्चेत,स्तुतीत निपुण असणे,देशकालभाव जाणून चातुर्याने आचार्यांच्या अनुकूल आपली वागणूक ठेवणे याला विनयशुध्दी म्हणतात. विनय हाच सर्व चारित्रसंपदेचे मूल आहे. विनय हाच पुरुषाचा अलंकार आहे. विनय हीच संसारसमुद्रातून तारणारी नाव आहे. याकरिता गृहस्थांनी मन-वचन-कायेने प्रत्यक्ष व परोक्ष विनय धारण करावा. याचे विशेष वर्णन पुढे तपाच्या वर्णनात येईल.

४) ईर्यापथशुद्धि - नाना प्रकारची जीवांची स्थाने, जीवांच्या उत्पन्न होण्याच्या योनी व जीवांची आश्रयस्थाने जाणून पीडा होणार नाही अशा रीतीने सूर्याच्या प्रकाशात निरीक्षण करू न

गमन करावे. रस्त्यातून उतावळीने अथवा अगदी हळू जाणे अथवा भ्रमात, विस्मयात, आश्चर्यात गढून जाऊन गमन करणे, खेळत खेळत व शरीराचे अवयव वेडेवाकडे करीत गमन करणे व दिशाविदिशाकडे पाहात पाहात अनेक लोक, गाड्या, घोडे, बैल वगैरे ज्या मार्गाने गेले असतील, ज्या मार्गावरून वारा वाहून गेला असेल व सूर्याच्या किरणांचा प्रकाश पडला असेल त्या मार्गाने दिवसा गमन करणे याला ईर्यासमिती म्हणतात. नीती व वैभव ही दोन्ही एकत्र आढळून येतात. तद्वत समिती व संयम हे दोन्ही साधूंच्या ठिकाणी असू शकतात. या साधूंच्या मार्गाच्या एकदेशाचा अंगीकार करणाऱ्या गृहस्थाने मार्ग पाहून गमन करण्याची भावना टेवावी. रस्त्यातून जाताना किडा, मुंगी, हिरवे गवत, चिखल वगैरे टाळून गमन करावे. सामान्यत: खाली पाहून चालणाऱ्याला खांचखळग्यापासून बचावून जाता येते व सर्पादिक दुष्ट जीवावर पाय पडण्याने होणाऱ्या बाधेची भीती नसते. म्हणून ईर्यापथ समिति पाळण्यात सर्वांचेच हित होऊन जिनाज्ञेचे पालनही होते.

५) भिक्षाशुद्धि- साधू देशकालवर्तमान स्थितीचा विचार करून आहारासाठी गमन करतात. जर गावात कोठे आग लागली असेल, परचक्राचा उपद्रव झाला असेल, राजा वगैरे कोणी प्रसिद्ध पुरुष मरण पावला असेल, धर्मावर काही विघ्न उत्पन्न झालेले असेल, तर ते भिक्षेकरिता निघत नाहीत. तसेच कोठे हिंसा होत आहे असे समजले तर निघत नाहीत. गडबडीने किंवा अगदी हळू असे गमन करीत नाहीत. चालताना कोणाशी बोलत नाहीत. गमन करीत असताना अरण्यातून वनश्रीचा व शहरात घरादारांच्या शोभेकडे पाहात नाहीत. जेथे कलह, विसंवाद, कौतुक, नृत्यगीतादिक होत असेल ते स्थल सोडून दुसऱ्या बाजूने जातात. जेथे दुष्ट माणसे, दुष्ट पशू, उन्मत्त पुरुष व स्त्री, पान, फल, फूल, बी, पाणी, चिखल वगैरे असेल तो रस्ता टाळून दुसऱ्या बाजूने जातात. भिक्षेस निघताना अमुक दाताराच्या घरी जाईन अथवा जो लवकर भोजन देईल त्याच्या घरी आहार मिळाला तर बरे अथवा गोड भोजन मिळाल्यास उत्तमच. जेवणात मीठ असावे, जेवण गरम असावे, थंड, स्वाद गेलेले नसावे. अशा प्रकारचे विकल्प साधूंनी मनात आणू नयेत. अंतरायकर्माच्या क्षयोपशमाप्रमाणे लाभालाभ होणार आहे असे जाणून त्याविषय अथवा मानापमानावि,यी मनाची वृत्ती समान ठेवावी. मुनात धर्मध्यानाचे चिंतन करीत चार आराधनांच्या शरण जावे. क्षुधातृषादि वेदनांचा विचार मनात आणू नये. अशी जैनसाधूंच्या भिक्षेची पद्धती आहे. साधू निंद्यकुल असेल त्याच्या घरी आहाराकरिता जात नाहीत. उत्तम कुल असूनही जेथे दानशाल असेल, लग्न वगैरे होत असतील, मृत पुरुषाचे सूतक असेल, गाणे, बजावणे चालले असेल, वादित्रांचा घोष चालला असून पु,कळ लोक एकत्र झालेले असतील, दरवाजे बंद असतील, जाणार्याला ज्जाव असेल, दरवाज्यात हत्ती, गोडे वगैरे उभे असतील किंवा बांधून ठेवलेले असतील, अनेक माणसांचे जाणे येणे चालू असेल, अरंद रस्ता असल्याने पुष्कळ लोकांना खेटून जाणे येणे करावे लागत असेल, कमरेहून अधिक खोल उतरावे लागत असेल, उंच भूमीच्या मर्यादेचे उल्लंघन होत असेल अशा घरात साधू भोजनाकरिता प्रवेश करीत नाहीत. चंद्राचा प्रकाश जसा गरीव व श्रीमंताच्या घरी सारकाच पडतो. त्याप्रमाणे हे साधूही गरीब, श्रीमंत सर्वांच्या घरी आहाराकरिता जातात. दीन, अनाथ, निंद्यकर्म करून आपले उदरभरण करणारे वगैरे सोडून भिक्षेकरिता कोणाही श्रावकाच्या घरी जोपर्यंत अन्य भिक्षुकांना आशीर्वाद मुखावाटे उच्चारण न करता, हुंकाशब्दानी अथवा नेत्रांनी खूण न करता, पोटचा कृशपणा न दाखविता, हातांनी याचनेच खूण न करता, दाताराला किंवा अन्नाला पाहणअयाकरिता उंच अथवा इकडे तिकडे न पाहता, फार वेळ उभे न राहता, विजेच्या प्रकाशासारखे अर्ध्या अंगणात जातात न जातात तोच